

Samohrano roditeljstvo

Žutić, Ana

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Catholic Faculty of Theology / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:120:583248>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-17**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Catholic Faculty of Theology](#)

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU
KATOLIČKI BOGOSLOVNI FAKULTET U ĐAKOVU

SAMOHRANO RODITELJSTVO

Diplomski rad

Mentor: Doc. dr. sc. Josip Bošnjaković

Student: Ana Žutić

Đakovo, 2020.

Sadržaj

SAŽETAK	3
SUMMARY	4
UVOD	5
1. OBITELJ – MJESTO SIGURNOSTI I LJUBAVI.....	7
1.1. Obitelj	7
1.2. Oblici obitelji	8
1.3. Uzroci jednoroditeljske obitelji.....	9
1.3.1. Smrt kao uzrok jednoroditeljstva i prilagodba djeteta na smrt	10
1.3.2. Razvod kao uzrok jednoroditeljske obitelji i prilagodba djeteta na razvod..	12
1.3.3. Nepoznat roditelj.....	18
2. CILJ.....	19
3. HIPOTEZA	19
4. ISPITANICI I METODE.....	20
5. REZULTATI.....	21
5.1. Opći podaci o ispitanicima.....	21
5.2. Psihosocijalni status ispitanika	23
6. RASPRAVA	33
ZAKLJUČAK	41
Sadržaj grafikona	43
Sadržaj tablica	43
Bibliografija	44

SAŽETAK

U ovom radu cilj je dobiti uvid u preraspodjelu odgovornosti između majki i očeva nakon odluke o odvojenom životu ili smrti jednog od partnera.

U istraživanju je sudjelovalo 70 ispitanika, od toga 68 ispitanika ženskog spola te dva pripadnika muškog spola, a prosječna starost je između 30 i 35 godina. Gotovo svi ispitanici stupili su u spolni odnos prije braka, a u bračnoj zajednici rođena je tek polovina djece. U ovom radu najčešći razlog razdvajanja obitelji bila je odluka o razvodu bračnih partnera iz višestrukih razloga (psihičko i fizičko nasilje u obitelji, njegova/njezina nova veza s drugom osobom, loši među-obiteljski odnosi), pri čemu u gotovo svim slučajevima djeca pripadaju majci na skrb, dok očevi imaju pravo ostvarivanja susreta s djetetom te su dužni plaćati alimentaciju. Period razdvajanja obitelji nedvojbeno je težak i naporan za sve članove obitelji. Stoga, važan je kvalitetan rad nadležnih institucija pri radu s rastavljenim obiteljima te pastoralna skrb o istima. Najveću odgovornost preuzimaju sami roditelji koji odlučuju na koji će način prihvatiti novonastalu situaciju te kako će razvod utjecati na njihovo zajedničko dijete.

Ključne riječi: roditelji, djeca, odgovorno roditeljstvo, komunikacija, razdvajanje obitelji, pomoć

SUMMARY

In this paper, the aim is to gain insight into the redistribution of responsibilities between mothers and fathers after the decision to separate or death of one of the parents.

The study involved 70 subjects, of which 68 were female and two were male, and the average age was between 30 and 35 years. Almost all respondents had sexual intercourse before marriage, and only half of the children were born in marital union. In this paper, the most common reason for family separation was the decision to divorce for multiple reasons (psychological and physical violence in the family, his/her new relationship with another person, poor inter-family relations), with children being given to the mother in almost all cases, while fathers have the right to meet with the child and are obliged to pay alimony. The period of family separation is undoubtedly difficult and exhausting for all family members. Therefore, the quality work of the competent institutions in working with separated families is important, as well as pastoral care for them. The greatest responsibility is taken by the parents themselves, who decide how to accept the new situation and how the divorce will affect their child.

Key words: *parents, children, responsible parenting, communication, family separation, help*

UVOD

U ovom radu osvrnut ćemo se na samu obitelj kao temeljnu životnu zajednicu koja se sve češće susreće s raznim poteškoćama. Roditelji koji su se najviše voljeli postaju sve udaljeniji. Ponekad nedostaje kvalitetne komunikacije, nema konstruktivnih razgovora koji bi riješili problem. Odgovornosti prestaju biti podijeljene, a najčešće postaju prepuštene jednom od roditelja.

Kada se odnos izgradi na nestabilnom temelju, upitno je trajanje takvog odnosa, osim ako se neprestano radi na njemu i učvršćuje ga. U suvremenom dobu sve je više temelja koji se nisu do kraja izgradili a već su veze popucale. Nasuprot tome, postoje i oni naizgled čvrsti temelji koji se jednostavno sruše. Potreban je netko tko će pomoći takvim parovima u izgradnji vlastitog odnosa. Potrebni su pastoralni djelatnici, župnici, prijatelji koji se neće udaljiti od onih koji su ostali bez svega. Ostati bez svega ne znači ostati bez imovine, automobila, ostati bez svega znači ostati bez svoje ujedinjene obitelji. Djeca koja katkada podnose najveći teret razdora obitelji, nerijetko se pokažu jačima i od samih roditelja te su ujedno i najveća utjeha preostalom roditelju. No, postavlja se pitanje treba li biti tako, nema li dijete pravo na sretno djetinjstvo? Situacija razdvajanja obitelji u određenom periodu prilagodbe vrlo je teška, mogući su raznorazni konflikti. Svakako je teško kada dvije osobe koje osjećaju prijekor jedna prema drugoj moraju surađivati oko najvažnijih pitanja u svom životu. Očekuje se da dogovori neće uvijek teći glatko, te je potrebno dopustiti vremenu da zaliječi rane. Potrebno je imati objektivnu stručnu osobu kojoj se mogu obratiti, a da to nisu uvijek i isključivo samo djeca i obitelj, jer su po svemu sudeći i vrlo vjerojatno subjektivni te katkada mogu zbog vlastitih emocija pobuditi još žestici razdor među partnerima u krizi. Kršćanska dužnost svih nas je pomoći onima kojima je pomoć potrebna, a ne diskriminirati ih. Kada je riječ o roditeljstvu, napose odgovornom roditeljstvu nakon razdvajanja obitelji može se puno toga izreći. Najvažnije što roditelj u toj situaciji može učiniti jest biti podrška djetetu, neovisno o tome nastavlja li živjeti s djetetom ili ne. Odgovorno roditeljstvo uvelike utječe na daljnji razvoj i odrastanje djeteta kojem odgovorni roditelji mogu ublažiti patnju. No, često se događa upravo suprotno, roditelji i dalje osjećaju empatiju i gaje ružne emocije jedno prema drugom, ponekad ne shvaćajući kako je njihovo dijete upravo između njih. Stoga je potrebno na pravilan način uputiti takve roditelje u realnu stvarnost u kojoj se svi zajedno nalaze. Potrebno je pomoći roditeljima da oprostite jedno drugom, te da kroz oprost spoznaju Boga kojeg su možda svojevremeno zanemarili u svom životu.

U prvom dijelu rada pisat ćemo o obitelji kao mjestu ljubavi i sigurnosti koju treba svako dijete. No, katkada je obitelj sve samo ne sigurno utočište. Zbog toga se pojavljuju razni oblici obitelji. Jedan od tih oblika odnosi se na jednoroditeljsku obitelj ili samohrano roditeljstvo. Navest ćemo najčešće uzroke jednoroditeljske obitelji kao što su smrt ili razvod roditelja, te nepoznat roditelj u slučaju samohranog roditeljstva.

Zatim ćemo se usmjeriti na sami cilj, postavljene hipoteze i rezultate do kojih ćemo doći pomoću online anketnog upitnika koji se sastoji od 34 pitanja na koja su odgovarali samohrani roditelji ili jednoroditeljske obitelji. Kroz dvije tablice upoznat ćemo se s pozitivnim i negativnim iskustvima u radu nadležnih institucija po pitanju razvoda, te prednostima i manama jednoroditeljske obitelji. Nadalje, u raspravi ćemo se osvrnuti na postignute rezultate, te kroz njih pokušati ukazati na važnost odgovornog roditeljstva, a napose nakon razdvajanja obitelji. Pozabavit ćemo se ulogama oca, majke, Centra za socijalnu skrb, Crkve kao odgajateljima jednog ili više djece ili obitelji. Ono što povezuje sve navedene odgajatelje jest međusobna komunikacija kojoj pridajemo velik značaj u ovom radu. Jer bez kvalitetne komunikacije nije moguće postići dogovor koji je prijeko potreban, a napose kada su u pitanju daljnji dogovori oko zajedničkog djeteta rastavljenih roditelja.

Kroz ovaj rad pokušat ćemo usmjeriti pažnju na obitelji koje smo do sada više ili manje primjećivali, a potrebno im je naše razumijevanje.

»Ljubav nikad ne prestaje« (1 Kor 13,8)

1. OBITELJ – MJESTO SIGURNOSTI I LJUBAVI

1.1. Obitelj

Prema riječima nadbiskupa Marina Srakića: »Uvidjeti da nad ženidbom bijesni prava oluja koja uništava ženidbu, malo je. Ako se nakon pobačaja i rastave uništi ženidba, što nam još ostaje čvrsto i sigurno u ovoj civilizaciji? Obitelj je priznata i prepoznata u svim društvima. Svi oblici ljudskog društva davali su obitelji središnje mjesto, što se ostvarivalo kroz cijelu povijest raznih kultura.¹ «Povelja Svete Stolice o pravima obitelji skladno povezuje individualno ljudsko pravo sa zakonitim tijekom života, interesima obitelji, društvenim interesima, religijskim uvjerenjima i vrijednostima. To se učenje osniva na uvjerenju da je svako ljudsko biće Božji dar i blagoslov, ali kao moralno i religijsko stajalište, odgovorno rađanje vezuje uz brak i obitelj.²

U svim ljudskim društvima kao i u svim vremenima, ne postoji niti jedna struktura koja bi zamijenila onu prirodnu koja omogućuje spolno sjedinjenje muškarca i žene u svrhu rađanja i odgajanja potomstva. Stvarajući čovjeka i ženu, Bog je muškarca i ženu pozvao u ženidbu i intimno zajedništvo života i uzajamne ljubavi, tako da nisu više dvoje, nego jedno tijelo. »Stoga će čovjek ostaviti svoga oca i svoju majku i prionuti uza svoju ženu, i bit će oni jedno tijelo« (Post 2,24). Čovjek postaje slika Božja ne toliko u trenutku osamljenosti, koliko u trenutku zajedništva. Ženidba, a nakon toga i obitelj, temelji se iznad svega na dubokom posredništvu između muža i žene.

Prva faza odgoja počinje u obitelji. Obitelj je toplina doma, mjesto sigurnosti i ljubavi i tog mjesta nijedno dijete ne bi trebalo biti lišeno. »Roditelji su prvi odgojitelji, te im pripada glavna briga za dušu njihove djece. Budući da daju djeci život, roditelji imaju vrlo tešku obavezu da ih odgajaju, i zato ih treba priznati kao prve i povlaštene odgojitelje svoje djece.«³ Nerijetko i djeca postaju poput svojih roditelja u kasnijim fazama svog života, a posljedice djetinjstva uglavnom ostaju prisutne. »U toj prvoj intimnoj obiteljskoj sredini pojavljuju se prva osjetna zapažanja, nastaju prva poimanja i predodžbe o svijetu i životu, formiraju se pojmovi, izgrađuju stavovi, uspostavljaju odnosi, prihvaćaju vrijednosni kriteriji o svemu što je istinito, moralno, dobro, lijepo,

¹ M. SRAKIĆ, Obitelj: »posljednja gasna komora našega društva«?!, u: *Vjesnik Đakovačko-osječke nadbiskupije i Srijemske biskupije*, 1(2009), 2.

² A. VUKASOVIĆ, *Obitelj-vrelo i nositeljica života*, Zagreb, 1994., 28.

³ M. SRAKIĆ, »Očevi, ne ogorčujte svoju djecu« (Ef 6,4), u: *Vjesnik Đakovačko-osječke nadbiskupije i Srijemske biskupije*, 12(2010), 955.

humano, pošteno, čovječno.«⁴ U obiteljskom domu počinje proces socijalizacije a malom ljudskom biću potrebna je pomoć obitelji kako bi se razvijalo. Upravo je zbog toga odgojna funkcija obitelji njena najvažnija funkcija. Dimenzija poučavanja i odgajanja prvenstveno se odnosi na dužnost i ulogu roditelja prema djeci.⁵ Odgoj u obitelji mogli bismo opisati kao međuljudski odnos koji je ispunjen ljubavlju, humorom, smijehom, igrom, povjerenjem, razumijevanjem, iskrenošću, željama, ponekad i razočaranjem. Najbolji uvjeti za uspješan odgoj uistinu su najmanji ali najvrjedniji činitelji poput skladnih obiteljskih odnosa, zrelosti i odgovornosti roditelja, pristojan ekonomski status ali prije svega pružanje ljubavi, vremena i pažnje svom djetetu. Potpunu obitelj čine roditelji i djeca, a mogući su i drugi srodnici koji žive u obiteljskom domu. Njene prednosti jesu veća stabilnost, promatranje odnosa između roditelja, imitiranje roditelja i uživanje u njihove uloge, sve ono što je potrebno za razvoj djeteta. U današnjem vremenu uviđamo da potpuna obitelj ne znači uvijek i sretna obitelj, dok u jednoroditeljskoj obitelji nedostaju specifične odgojne funkcije roditelja koji nedostaje. No, konačni cilj i potpune i nepotpune obitelji trebala bi biti ljubav i sloga. Djeca najčešće nesvjesno prema svojim roditeljima vrše proročku službu tako što iskreno iznose svoja zapažanja na račun trenutne obiteljske situacije ili dugo potiskivanog bračnog, odnosno obiteljskog problema. U tom smislu nije potrebno da samo djeca slušaju roditelje, nego je također važno da i roditelji pažljivo slušaju svoju djecu i traže u njihovim riječima važnu Božju poruku.⁶ Važna je među-obiteljska komunikacija tijekom zajedničkog života, jer gdje ima komunikacije ima i poštovanja, gdje ima poštovanja ima i ljubavi, a gdje ima ljubavi manje su šanse da će doći do razdora u obitelji.

1. 2. Oblici obitelji

Bog je ušao u naš svijet po obitelji i polazeći od te obitelji sprijateljio se s nama. Čini se da ta božanska odluka nije sukladna našem vremenu. Nebrojeno puta obitelj, kršćanska ili ne, u kojoj se rađamo i rastemo kao ljudi morala se suočiti i još uvijek se suočava s rasprostranjenom krizom koja ne bira protivnike, umnažaju se napetosti s

⁴ A. VUKASOVIĆ, *Obitelj-vrelo i nositeljica života*, Zagreb, 1994., 30.

⁵ Usp. A. TAMARUT, Crkveno lice obitelji, u: *Bogoslovska smotra*, 84(2014.)4, 754., Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=197792 , (12. 08. 2020.).

⁶ Usp. *Isto*, 756-757.

kojima se obiteljski život nosi. Riječ je o općenitom odvajanju roditelja i djece te o afektivnom i stvarnom otuđivanju među supružnicima.⁷

Osim toga, bilježi se smanjenje broja sklopljenih brakova, a povećava se broj rastavljenih brakova. Stopa razvoda brakova sredinom šezdesetih godina u zapadnim je zemljama iznosila oko 10 posto, osamdesetih oko 30 posto, a na prijelazu stoljeća, u nekim zapadnoeuropskim zemljama, bilježi se razvod svakog drugog sklopljenog braka, dok je broj djece koja se rađaju izvan braka porastao.⁸ »Pitanje razvoda (rastave) aktualno je pitanje suvremenoga hrvatskog društva. Naime, prema podacima Državnog zavoda za statistiku RH u Hrvatskoj je 2008. godine bilo 5.025 razvoda na 23.373 sklopljenih brakova, dok je 2017. godine bilo 6.265 razvoda na 20.310 sklopljenih brakova. Usporedba dobivenih rezultata što se tiče (ne)opravdanosti razvoda pokazuje blago povećanje broja ispitanika koji razvod smatraju opravdanim, s 18,4% 1999. godine, na 20,5% 2008., odnosno 26,4% 2017. godine. Svi navedeni indikatori upućuju na očiglednu transformaciju obiteljske strukture.«⁹ Prema tome pojavljuju se razni oblici obitelji kao na primjer obitelj koju čine oba roditelja, jednoroditeljske obitelji, samohrano roditeljstvo itd.

1.3. Uzroci jednoroditeljske obitelji

Kako i kada dođe do toga da jedno postaje dvoje? Sama konstrukcija jednoroditeljske obitelji nastaje uslijed smrti bračnog partnera, razvoda ili napuštanja obitelji jednog roditelja, roditelj koji je na izdržavanju zatvorske kazne, dok samohrano roditeljstvo čini jedan roditelj koji sam brine i uzdržava dijete.

»Zakon o socijalnoj skrbi jedini je zakon u hrvatskom zakonodavstvu koji precizira pojmove samohrani roditelj od pojma jednoroditeljska obitelj.«¹⁰ Ključna razlika između ta dva pojma nalazi se u pravnoj praksi. Kao što je navedeno samohrano roditeljstvo čini jedan roditelj koji sam brine i uzdržava dijete, dok u jednoroditeljskoj obitelji najčešće, iako odsutan, drugi roditelj može sudjelovati u odgoju, ili barem

⁷ Usp. J. J. BARTOLOME, Kršćanski Bog je obiteljski Bog. Obitelj, izbor utjelovljenoga Boga, u: *Kateheza: časopis za vjeronauk u školi, katehezu i pastoral mladih*, 28(2006)1, 77., Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=168268, (12. 08. 2020).

⁸ Usp. Z. RABOTEG-ŠARIĆ, N. PEĆNIK, V. JOSIPOVIĆ, *Jednoroditeljske obitelji: osobni doživljaj i stavovi okoline*, Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži Zagreb, Zagreb, 2003., 13-15.

⁹ P. ARAČIĆ, J. BALOBAN, K. NIKODEM, Važnost braka i obitelji u hrvatskom društvu od 1999. do 2017. godine, u: *Bogoslovska smotra*, 89(2019)2, 340., Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=325601, (14. 08. 2020.).

¹⁰ SRETNNA MAMA, Tko je samohrani roditelj, a tko živi u jednoroditeljskoj obitelji?, 30. studenoga 2016., Dostupno na: <https://www.index.hr/mame/clanak/iskljucivo-zakon-o-socijalnoj-skrbi-precizirajam-samohrani-roditelj/935148.aspx>, (18. 09. 2020.).

plaćanjem alimentacije. No, građani često ne razlikuju pojmove s obzirom da se definicija istih ne prihvaća pri ostvarivanju drugih prava, na primjer pri ostvarivanju prava na dječji doplatak, kategorizaciji prilikom upisa u vrtić, imovinski cenzus se izjednačava neovisno o činjenici potječu li djeca iz jednoroditeljske obitelji ili samohranog roditelja. U ovom slučaju, pozornost je usmjerena na sve veći broj samostalnog odgoja djece, neovisno o razlogu. Stoga, u ovom radu i jednoroditeljske obitelji i samohrani roditelji ispunili su anketu zajedno. Cilj je alarmantno ukazati na sve veće gašenje obitelji. Važno je pokušati smanjiti taj postotak informirajući se o spolnim odnosima u koje se osobe olako upuštaju, ukazati na važnost mišljenja onih koje su upravo na svojoj koži osjetili gubitak voljene osobe, preuzeli svu odgovornost vezanu uz dijete, te se suočili s mnogobrojnim krivim pogledima, društvom, obavezama i svime što čini jednu svakodnevicu, još jedno od nepisanih pravila.¹¹

1.3.1. Smrt kao uzrok jednoroditeljstva i prilagodba djeteta na smrt

Iako je smrt prirodna i neizbježna, često je negiramo, ne želimo misliti o njoj, no iako je nevidljiva, itekako je prisutna. U životnom ciklusu obitelji smrt se prepoznaje kao najbolnije iskustvo. Zapravo je riječ o normalnom iskustvu, ali postoje fizičke, psihološke i socijalne posljedice za članove obitelji. Tugovanje kao prirodan proces slijedi nakon smrti i različit je za pojedinca i obitelj. Bez obzira koliko je gubitaka tijekom života bilo, oni su teški i svakoj osobi je potrebno vrijeme kako bi ih preboljelo.¹²

Smrt roditelja čini se najrazornijim od svih životnih stresova koje dijete može doživjeti. Gubitak je nenadoknativ i samim time predstavlja težinu u daljnjem procesu razvoja. Neka djeca nakon smrti roditelja postaju ranjiva, dok druga prežive taj stres ne razvijajući veće psihološke posljedice niti kratkoročno, niti dugoročno. Reakcije djece na smrt roditelja nastaju uglavnom pod utjecajem dobi, spola, emocionalnog razvoja te stavu preživjelog roditelja. Mlađa djeca trebaju pomoć u prepoznavanju i izražavanju svojih osjećaja i njihovog mogućeg povezivanja s gubitkom.

Djeca u razdoblju od 1 do 3 godina nemaju emocionalne i misaone sposobnosti potrebne razumjeti gubitak. Djeca ove dobi snažno upijaju emocije osobe koja o njima brine. U koliko osoba koja brine o djetetu osjeća uznemirenost, moguće je da dijete poremeti navike jedenja i spavanja, te povratak na neka ranija ponašanja, na primjer

¹¹ Usp. SRETNA MAMA, Tko je samohrani roditelj, a tko živi u jednoroditeljskoj obitelji?, 30. studenoga 2016., Dostupno na: <https://www.index.hr/mame/clanak/iskljucivo-zakon-o-socijalnoj-skrbiprecizira-pojam-samohrani-roditelj/935148.aspx>, (18. 09. 2020.).

¹² Usp. G. BULJAN FLANDER i suradnici, *Znanost i umjetnost odgoja*, Sveta Nedelja, 2018., 364.

noćno mokrenje. U suočavanju s gubitkom djetetu je moguće pomoći tako što će mu se osigurati svakodnevne zabavne rutine poput igre, šetnje ili provođenje drugih aktivnosti koje dijete veseli. Potrebno je izbjegavati nepotrebno odvajanje od roditelja, a najbitnije je potaknuti osjećaj sigurnosti u djetetu, pružajući mu utjehu i nježnost.¹³

Dijete u razdoblju od 3 do 7 godina ne razumije gubitak u potpunosti i smrt doživljava privremeno. Često postavljaju pitanja o smrti i na koji je način osoba umrla. U pitanjima djece ove dobi prisutan je strah od gubitka živućih članova obitelji ili vlastite smrti. Proces tugovanja, i u ovom razdoblju može se poboljšati zadržavanjem svakodnevnih rutina, strpljivošću pri odgovorima na djetetova pitanja. Djetetu je potrebna toplina, podrška, zaštita ali i autoritet, jer pretjerano popuštanje djetetu ne može nadoknaditi gubitak.¹⁴

Djeca u dobi od 7 godina do adolescencije razvijaju razumijevanje konačnosti, a prema dobi i neizbježnosti smrti. Djeca školske dobi izražavaju osjećaje neposrednije nego u ranijoj dobi, no i dalje im može biti teško izražavati se riječima po pitanju gubitka. Moguće je primijetiti povlačenje djeteta u sebe i gubitak samopoštovanja. Također se može javiti pojačana vezanost za živuće bliske osobe. Potrebna je otvorenost za razgovor djetetom, te je važno brinuti o sebi kako bi preostali roditelj mogao pružiti primjer djetetu kako se suočiti s novom stvarnošću. U obitelji s adolescentom ne samo da smrt roditelja može ometati postizanje neovisnosti adolescenta, nego ga razvojno pomiče i podiže do roditeljskog surogata braći i sestrama te na taj način adolescent je puno više vezan za obitelj i duže se zadržava unutar obitelji. U godini nakon smrti roditelja djeca izražavaju različita ponašanja i emocije viđene u tugovanju odraslih. Prema tome, najutjecajniji faktor u dječjoj reakciji na gubitak roditelja proizlazi iz sposobnosti preostalog roditelja da ne dopusti stvaranje vlastite emocionalne distance od djece. Unatoč prividnoj samostalnosti, adolescentima je i dalje potrebna podrška odraslih, prije svega izražena kroz emocionalnu podršku i otvorenost za razgovor.¹⁵ Roditelj koji je ostao uz dijete, ključan je za daljnji razvoj obitelji. Isto tako, kvaliteta odnosa unutar obitelji, koja je prethodila gubitku, utjecat će, kako na promjene u obitelji, tako i na njezinu sposobnost prilagodbe. Kada samohrani roditelj dobije etiketu udovice ili udovca u društvu je zasigurno u boljem društvenom položaju u odnosu na razvedene.

¹³ G. BULJAN FLANDER i suradnici, *Znanost i umjetnost odgoja*, Sveta Nedjelja, 2018., 364-366.

¹⁴ Usp. *Isto*, 366-367.

¹⁵ Usp. *Isto*, 369-370.

1.3.2. Razvod kao uzrok jednoroditeljske obitelji i prilagodba djeteta na razvod

Razvod braka najčešći je uzrok nepotpune obitelji. Ulazeći u brak, muškarac i žena najčešće nisu spremni za sve promjene koje slijede. Na taj način s vremenom dolazi do nezadovoljstva među supružnicima. U tim situacijama nepodnošljivo je živjeti pa su stoga bračni partneri prisiljeni riješiti situaciju, no nažalost ne uvijek na pravilan način. Stoga, probleme rješavaju međusobnim neprijateljski intoniranim i destruktivnim svađanjem koje dovodi do prekida ili svoje neslaganje zataškavaju i potiskuju uz stvaranje neiskrene, izluđujuće i nezdrave bračne atmosfere. Neki od njih bježe u bolest, ili traže utjehu u alkoholu, što im omogućuje da ne misle na jezivu bračnu stvarnost. Zanemarujući i ne održavajući osjećajnu stranu svoga bračnog odnosa stvaraju uvjete pretjerana majčinstva ili potisnuta očinstva. Takav se brak s vremenom pretvara u odnos dvoje nesretnih partnera koji se sve više udaljavaju jedno od drugoga. Majka se sve više veže za djecu a otac udaljava. Tako potisnute emocije gase se i s jedne i s druge strane i prvo što bračni partneri doživljavaju jest emocionalni razvod, zatim žive jedan formalan i mrtav brak a nakon toga najčešće slijedi i razvod u pravnom smislu. Danas, ako želimo doista pomoći brakovima i obiteljima, trebamo intenzivno raditi. Potrebno je održavati kvalitetu odnosa međusobno, ponuditi i potražiti adekvatnu pomoć i ne stidjeti se prihvatiti onoga tko je spreman pomoći. Iz kvalitetnog braka se ne bježi, u njemu se ostaje ali prije svega potrebno je stvoriti taj kvalitetan brak. U suprotnom, što će nam bračni i obiteljski standard bez zadovoljnih i sretnih bračnih partnera i njihove djece?¹⁶

Rastava braka nije samo rastava parova, već i rastava ili rastakanje obitelji. Uz taj bračni, prije svega ljudski i obiteljski problem paralelno nastaje i pastoralni problem. Naime, najveći dio rastavljenih supružnika, odnosno očeva i majki ulazi u drugi civilni brak. Budući da velik dio njih kao kršćani imaju već jednu valjano sklopljenu crkvenu ženidbu, nije im dopušten pristup sakramentima.¹⁷ Stoga je pomalo neumjesno, napeto i na neki način neugodno ako pastoralni djelatnici upadljivo inzistiraju na praksi da roditelji i kumovi, kako prvopričesnika, tako i potvrđenika obavezno pristupaju sakramentu. Nerijetko se na taj način postiže upravo kontra učinak kako kod roditelja i kumova tako i kod djece. Tim više što se već i bez toga svakodnevno susreću s neugodnim situacijama te izbjegavaju određene kontakte, umorni od bespotrebnih komentara i pitanja. No, ukoliko je već i do nesretne situacije došlo, najvažnije je

¹⁶ Usp. P. BRAJŠA, *Brak i obitelj iz drugog kuta*, Zagreb, 2009., 40-41.

¹⁷ J. BALOBAN, *Obitelj i suvremena kriza vrednota*, u: *Bogoslovska smotra*, 71(2001)2-3, 346-347., Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=45752, (18. 08. 2020.).

prisjetiti se jakosti i razboritosti koju svi posjedujemo jer u nutrini svoga srca Bog i za to ima razlog.

Razdoblje razvoda nesumnjivo je teško za dijete, barem dok ne prođe određeni period prilagodbe djeteta na novonastalu situaciju. Radeći na svojim roditeljskim odnosima u stanju smo održavati kvalitetu roditeljstva čak i u slučaju razvoda, koje svakako nije preporuka, ali ako su okolnosti takve ipak ih treba prihvatiti i život djetetu učiniti lakšim kako bi prebrodilo sve ono loše što se događalo. Razvod sam po sebi ne oštećuje uvijek djecu. No kad su djeca ulovljena u unakrsnu vatru roditeljskog neprijateljstva, on to obično čini.¹⁸ Otac i majka pozvani su na punu odgovornost prema djetetu i nakon razvoda, te je iznimno važno da roditelji u tim trenucima ne miješaju djecu u razdor jer je to uvijek zloupotreba trećega za razrješavanje problematike između dvoje. Umjesto da se problemi rješavaju između roditelja to se radi preko djeteta.¹⁹ Već je dovoljno teško to što tijekom perioda roditeljskog rastajanja djeca moraju usvojiti mnoge životne promjene kao što su odvajanje od jednog roditelja, promjene u financijskom statusu, moguća diskriminacija, nerazumijevanje prijatelja i slično. Ono što bi također moglo dodatno otežati taj proces prilagodbe jest manipulacija nad djetetom. »Riječ je o nizu ponašanja, verbalnih i neverbalnih poruka roditelja koji djetetu šalju negativnu poruku o drugom roditelju s ciljem njegova isključenja iz života djeteta i otuđivanja djeteta od tog roditelja, iako za to ne postoji razlog koji proizlazi iz odnosa roditelja i djeteta.«²⁰ Na taj način dijete se dovodi u nepogodan i nezdrav položaj jer pri tom sukobljavanju roditelja nije uvijek u stanju razaznati vlastite emocije. Ponekad roditelj više mrzi drugog roditelja nego što voli dijete.²¹ U takvim slučajevima zasigurno dijete najviše trpi. Isto je i kada je u pitanju konfliktan odnos roditelja. Takav odnos karakteriziran je učestalim sukobima, slabom komunikacijom te pomiješanim emocijama.²² To se može primijetiti u praksi kada na primjer dijete iz nekog razloga ne želi ići ocu, no otac ne pokazuje razumijevanje nego započinje svađu pred djetetom, prijeti se dok drugi puta pristupi na način da mu je svejedno hoće li dijete ići kod njega, a treći put može pokazati razumijevanje. Dakako, da otac ima pravo na susrete s djetetom ali isto tako i dijete ima pravo neki puta biti razdražljivo, ili jednostavno nema mogućnost zrelog mišljenja o tome da mora ići kod oca određene dane i sate. Majka je

¹⁸ WARSHAK, R. A., *Otrov razvoda, Zaštita odnosa između roditelja i djeteta od osvetoljubivog bivšeg partnera*, Zagreb, 2008., 16.

¹⁹ Usp. P. BRAJŠA, *Brak i obitelj iz drugog kuta*, Zagreb, 2009., 110.

²⁰ V. BILIĆ, G. BULJAN, H. HRPKA, *Nasilje nad djecom i među djecom*, Zagreb, 2012., 244.

²¹ Usp. G. BULJAN FLANDER, M. ROJE ĐAPIĆ, *Dijete u središtu sukoba*, Zagreb, 2020., 77.

²² Usp. *Isto*, 13.

dužna što bolje pripremiti dijete na odlazak ocu, dok je otac jednako dužan pronaći pravilan pristup djetetu u ostvarivanju komunikacije s djetetom ali i majkom jer će i tada dijete osjećati veću sigurnost odlazeći, u ovom slučaju ocu. Djecu u svakom slučaju povrjeđuje loš odnos roditelja, čak i ako nisu aktivno uključeni u svađu nego je samo promatraju. A još ih više povrjeđuje kad ih roditelji uključe kao suborce. A najviše ih boli kada roditelji pokušavaju okrenuti dijete jedno protiv drugoga.²³ Ponekada, roditelji možda i nisu svjesni koliko na taj način loše utječu na svoje dijete koje zasigurno vole, samo svatko na svoj način. Zatim, postoji paralelno roditeljstvo gdje se roditelji ne svađaju, ali nemaju razvijenu komunikaciju.²⁴ Prednost ovog odnosa je zasigurno to što se roditelji ne svađaju pred djetetom, ali mana je slaba komunikacija koju dijete često može iskoristiti te bezbrižno lagati roditeljima gdje je i s kim je jer roditelji neće provjeravati. Uz to, takav odnos može ostaviti dojam da im je važnije njihovo međusobno neprijateljstvo nego zajednička ljubav prema djetetu. Ono što bi bilo najbolje jest suradničko roditeljstvo. Ono uključuje zajedničko planiranje i brigu za dijete, podjednaku podjelu odgovornosti, stabilan i zreo odnos jednih prema drugima.²⁵

Prilagodba djeteta na razvod ne ovisi isključivo o sukobima u obitelji ili gubitku jednog roditelja već i o nekim drugim činiteljima koji su vezani neposredno za samo dijete. Među tim činiteljima svakako su najznačajniji starost i spol djeteta.

Kada se radi o dojenčadi, suprotno od čestog mišljenja, novorođenče ne jača nužno brak. Uzrok tome mogu biti razni loše postavljeni temelji poput nezrelog odnosa i prije dolaska djeteta na svijet, alkoholizam, ovisnost o opojnim sredstvima, ali isto tako i pretjerano majčinstvo u smislu da majka u svojoj revnoj brizi za dojenče zanemaruje supruga kod kojeg u tom slučaju može izazivati ljutnju i gnjev dok ona istovremeno osjeća kako nema podršku svoga supruga. S vremenom dolazi do zahlađenog odnosa i u konačnici mogućeg razvoda. Ukoliko je došlo do razvoda u periodu od rođenja do tri godine, potrebno je znati da su djeca izrazito osjetljiva na napetosti i sukobe oko sebe.

U dobi od dva mjeseca dijete je u stanju oponašati izraze lica odraslih osoba. Ukoliko je došlo do sukoba u prisutnosti bebe vrlo je vjerojatno da će dojenče odbijati bočicu, neutješno plakati, biti razdražljivo. U tom slučaju najvažnije je održati mir u sebi jer taj mir prenosi se i na dijete. Prvi mjeseci nakon rođenja potrebni su za ljubav i povezanost između majke i djeteta koje doji, ali jednakom mjerom i između oca i

²³ Usp. WARSHAK, R. A., *Otrov razvoda, Zaštita odnosa između roditelja i djeteta od osvetoljubivog bivšeg partnera*, Zagreb, 2008., 15.

²⁴ Usp. G. BULJAN FLANDER, M. ROJE ĐAPIĆ, *Dijete u središtu sukoba*, Zagreb, 2020., 13.

²⁵ Usp. *Isto*, 13.

djeteta. Potrebno je postići primirje i ukoliko je moguće pružiti djetetu mogućnost susreta i s odsutnim roditeljem.²⁶

Dijete predškolskog uzrasta, od 3 do 5 godina, ima dojam da odrasli u njegovu životu imaju utjecaj na gotovo sve što može zamisliti. Na primjer, kada se ujutro probudi jedan poljubac i zagrljaj već izazivaju najveći osmijeh koji se može zamisliti, kada se dijete ozlijedi poljupcem se može izliječiti rana, a bol odmah prestaje, kada je gladno hrana se čudesno stvori, kada navečer sklopi oči, ne boji se zaspati jer su mama i tata tu kako bi otjerali sva čudovišta. Svi stečeni osjećaji i sigurnost postaju poljuljani razvodom roditelja. Djeca u ovoj dobi ne mogu razumjeti nagle promjene raspoloženja, stoga je izuzetno važno biti pribran. Nestrpljivi su u iščekivanju odsutnog roditelja ili u iščekivanju raznoraznih igara i smijeha koje im je dotada bilo pruženo, a sada se sve mijenja. Roditelj koji ostaje mora skrbiti o djetetu, zarađujući dovoljno za život jer se financijske prilike mijenjaju i manje je vremena posvećeno samo djetetu. Isto tako moguće je povećano emocionalno i fizičko povezivanje s roditeljem koji je ostao uz dijete, te se nerijetko dijete ne želi odvojiti od roditelja s kojim živi. Pri rastancima dijete osjeća strah da ne izgubi i preostalog roditelja. Zbog nezrelosti razmišljanja moguće je da djeca upadnu u zamku osjećaja krivnje zbog razvoda roditelja.²⁷ Obzirom na navedene misli o roditeljima koji su svemogućí djetetu je prihvatljivije kriviti sebe nego svoje super junake. Nadalje, ono što je pozitivno jest činjenica da djeca u ovoj dobi najbolje reagiraju na utjehu. Zagrljaj je neprocjenjive vrijednosti. Jedna od važnijih stavki jest to da se zadrži što više aktivnosti koje je dijete imalo običaj činiti i prije razdvajanja obitelji. Važno je ispuniti vrijeme razgovorom, igrom, smijehom, raznim aktivnostima poput šetnje parkom ili šetnjom psa. Djetetu je potrebna pomoć oko shvaćanja novonastale situacije i tu bi trebala djelovati oba roditelja. Ukoliko dijete odlazi kod drugog roditelja potrebno je biti dobre volje, poželjeti djetetu da se dobro provede, isto tako drugi roditelj kod kojeg dijete odlazi ne treba stvarati pritisak na dijete pri povratku, biti previše popustljiv zbog mogućeg nedostajanja djeteta te poštovati navike djeteta koje su se stekle nakon razdvajanja obitelji. Nažalost, malo je roditelja koji uspješno odlože sa strane svoje probleme, prijepore i mješavinu emocija.²⁸ Ono što je i u ovom razdoblju ključno, a bit će i u svim ostalim periodima jest stabilnost

²⁶ Usp. J. S. WALLERSTEIN, S. BLAKESLEE, *A što s djecom? Odgoj djece prije, za vrijeme i nakon razvoda*, Zagreb, 2006., 34-36.

²⁷ Usp. *Isto*, 40-45.

²⁸ Usp. J. S. WALLERSTEIN, S. BLAKESLEE, *A što s djecom? Odgoj djece prije, za vrijeme i nakon razvoda*, Zagreb, 2006., 46-47.

oba roditelja i volja za samokontrolom koliko god taj period bio težak za sve, a napose roditelja koji ostaje uz dijete. Što se brže prihvati situacija kakva jest, to će biti brži oporavak. Nije isključena niti činjenica da će s vremenom odnos postati bolji.

Dijete u dobi od 6 do 8 godina, najčešće živi u dva svijeta, jedan je kod kuće, a drugi u školi. Djeca tog uzrasta posebno su osjetljiva na to kako vršnjaci i odrasli tumače njihov novonastali položaj i okolnosti u obitelji. Iako može razumjeti povod razvodu, još uvijek nije u stanju potpuno shvatiti loše odnose među roditeljima i vlastitu ulogu u razvodu. Djeca ove dobi najčešće ne pate toliko od usamljenosti, osim ako se ne odreknu prijatelja iz škole, tada je moguće samo-okrivljavanje djeteta. U ovoj dobi moguće je da će tijekom školskog sata misli odlutati negdje daleko, a napose dječacima. Nadalje, ono što može postati više zabrinjavajuće od lutanja misli jest to da se dijete sve više povlači u osamu, ako je duže vremena bezvoljno obavezno je potrebno obaviti razgovor s djetetom, nastavnicima u školi ili obratiti se stručnoj osobi. Ono što je potrebno pri poboljšanju odnosa također je izuzetan trud oba roditelja, ili barem onoga koji je uz dijete. Djeca u ovoj dobi trebaju čuti da nisu odgovorna za razvod roditelja, te da su i dalje zaštićeni, da ih beskrajno vole. Najveći korak je ohrabrenje djeteta.²⁹

Djeca u dobi od 9 do 10 godina, imaju nešto zreliji odnos prema razvodu roditelja. Mogu shvatiti okolnosti i obrazloženja uzroka razvoda. U toj dobi djeca razvijaju svoje mišljenje i razlikuju ga od tuđeg. U stanju su razlučiti što govori majka, a što otac. Mogu razlikovati dobro i zlo te ocijeniti ponašanje roditelja sa svog stajališta. Roditeljima je lakše razumjeti reakciju djeteta ako shvate da je ono usredotočeno na vlastito odrastanje te zašto je u njihovom pogledu razvod smetnja koja će jednostavno nestati. No, isto tako u toj je dobi njihova slika o sebi poprilično vezana uz obitelj, pa narušavanje strukture obitelji često značajno utječe na uspostavljanje i postojanje sistema vrijednosti, te je lako moguće da se iza 'fasade' koju su postavili krije određena doza straha.³⁰ Taj strah može ponekad izazvati bijes te dijete u određenim trenucima preuzima glavnu ulogu u obitelji. Stoga, često kritizira mlađu braću ili sestre, roditelje te osjeća da su roditelji sebični. Njihov je pravi cilj natjerati vas da promijenite odluku o razvodu.³¹ Ono što posebno treba zapaziti jest manipulatorska uloga koju posjeduju devetogodišnjaci i desetogodišnjaci. U stanju su ići od jednog do drugog roditelja kako

²⁹ Usp. *Isto*, 53-55.

³⁰ Usp. *Isto*, 57-58.

³¹ Usp. J. S. WALLERSTEIN, S. BLAKESLEE, *A što s djecom? Odgoj djece prije, za vrijeme i nakon razvoda*, Zagreb, 2006., 68-77.

bi dobili ono što su zaželjeli. Kao i u svim fazama dosad, važna je međusobna komunikacija i sloga roditelja, kao i autoritet roditelja. Važno je postaviti određena pravila kako bi dijete znalo da ne može manipulirati roditeljima. Teško je zamisliti da dva rastavljena roditelja mogu imati savršenu komunikaciju, ali u tom slučaju dovoljno je samo staviti dijete na prvo mjesto te uzeti u obzir posljedice koje bi ostale nakon roditeljskog prepiranja. Moralnost je važna u ovoj dobi i djetetu je potreban uzor koji vidi u roditeljima, ne treba ih ostaviti razočarane. Osim moralnosti, važan je razgovor s djetetom, a napose u situacijama gdje drugi roditelj više nema kontakta s djecom. U tom slučaju od izuzetne je važnosti iskren razgovor, ali i utjeha djeci koju je potrebno pružiti. Paralelno tome, potrebno je naglasiti djetetu važnost njegove uloge u svemu tome te da svojom prisutnošću može pomoći i da ćete velikodušno cijeniti danu pomoć.³²

Za adolescente, od 11 do 13 godina, reakcije na razvod roditelja mogu biti burne i smirene, glasne i samozatajne, nezrele i zrele. U ovoj dobi roditelji trebaju biti spremni na sve. U slučaju glasne i burne reakcije u većini slučajeva ne treba previše brinuti jer su uglavnom znak privremenog stanja koje gotovo uvijek iščezne od dvanaest do dvadeset četiri sata.³³ Smatra se da posjedujući kapacitet za izgradnju emocionalne distance od roditeljskih konflikata, imaju mogućnost izbora odluke o skrbištvu i kontaktima s odsutnim roditeljem, te članovima proširene obitelji. Te dvije opcije pružaju adolescentu veću šansu vladanja krizom i održavanja ravnoteže između rastavljenih roditelja. Važnost roditelja u ovom periodu najviše se održava u vremenu provedenom s djecom. Previše slobode neće pomoći djetetu svladati usamljenost koju osjeća. Potrebno je pronaći zanimaciju ili čak posao prilagođen toj dobi kako bi se dijete okupiralo a uz to i doživjeli svoju važnost i sposobnost zaraditi džeparac. Period od jedanaeste godine pa nadalje važan je i za otvorenost razgovora o seksualnosti. Djeca u toj dobi osjećaju određene porive koje je potrebno kontrolirati.³⁴

Kada se roditelji pronađu usred ispunjenog života svog tinejdžera, u dobi od 14 do 18 godina, koji se sad već i sam bavi muško – ženskim odnosima, te dobije informaciju o razvodu roditelja uglavnom nije previše iznenađeno. Činjenica da je brak u krizi vjerojatno neće biti veliko iznenađenje, jer većina adolescenata ima izravnu ili neizravnu informaciju o tome što se sprema. Većina tinejdžera je svjesna i financijske situacije te je svjesno da možda više neće biti ljetovanja, da u obzir dolazi moguća

³² Usp. *Isto*, 60- 64.

³³ Usp. *Isto*, 68.

³⁴ Usp. *Isto*, 59.

prodaja roditeljske kuće i slično tome. Ono što tinejdžer neće reći, ali na što će zasigurno pomisliti jest činjenica da roditelji nisu uspjeli spasiti svoj brak. Ne gledaju na razvod kao rješenje, iako zahvaljujući svojoj zrelosti vrlo vjerojatno shvaćaju da je pošteniji razvod nego lažan brak. U ovoj dobi ne samo da se djeca mogu i trebaju osloniti na svoje roditelje, nego i obrnuto. Roditelji se na jedan zreli način mogu osloniti na svoju djecu. Razvod u ovoj zreloj dobi djece ima moć pružiti tinejdžeru veći osjećaj odgovornosti, svjesnosti o moralnim pitanjima, obavezama prema obitelji, ali paralelno ima situacija gdje se događa upravo sve suprotno od navedenog gdje razvod gura adolescenta u ponor. Zbog toga je potrebno biti oprezan u obavezama koje je dijete preuzelo na sebe, ne treba ih preopteretiti vlastitim problemima i suzama, ali svakako pokazati iskrene emocije. Sve u svemu tinejdžeri ne trebaju dugačka objašnjenja razloga razvoda, potrebno je skratiti priču i biti uz njih koliko je to moguće. Važno je na osnovu vlastitog iskustva poručiti djetetu da iz toga nešto nauči, i koliko god je u tom trenutku možda i teško uzme samo ono najbolje iz novonastale situacije.³⁵

1.3.3. Nepoznat roditelj

Jedan od razloga odrastanja djeteta s jednim roditeljem svakako je i okolnost kada je jedan roditelj nepoznat. Tu ubrajamo situacije u kojima majka ne želi ili ne može, iz različitih osobnih razloga imenovati oca djeteta, ili kada otac ne želi priznati svoje dijete. Razlog tome može biti razočaranje u partnera, sporne okolnosti začeća, začeće kao posljedica silovanja i slično. Druga mogućnost je ta da je majka unaprijed odlučila roditi dijete i odgajati ga bez oca djeteta odnosno partnera.

³⁵ Usp. Usp. J. S. WALLERSTEIN, S. BLAKESLEE, *A što s djecom? Odgoj djece prije, za vrijeme i nakon razvoda*, Zagreb, 2006., 78-86.

2. CILJ

Cilj ovog istraživanja je dobiti uvid u preraspodjelu odgovornosti između majki i očeva nakon odluke o odvojenom životu ili smrti jednog od partnera. Zatim ukazati na važnost odgovornog roditeljstva koje znatno utječe na daljnji psihosocijalni razvoj djeteta.

3. HIPOTEZA

Ukoliko su roditelji razvodu pristupili na zreo i odgovoran način, u većini situacija razvoda roditelja, dijete se, nakon početne uznemirenosti, prilagodi novonastalim uvjetima i novom načinu života te nastavi održavati dobar kontakt s roditeljima. U suprotnom, zbog nedostatka kvalitetne komunikacije među roditeljima može doći do neravnopravne podjele odgovornosti prema zajedničkom djetetu. Prema tome, odlučili smo izdvojiti tri hipoteze koje smatramo jednako važnima jer obilježavaju gotovo svaki razvod ili rastavljanje obitelji, a to su:

- 1) Nakon razdvajanja obitelji, teret odgovornosti najvećim dijelom pripada jednom roditelju.
- 2) Djeca se na novonastalu situaciju uglavnom prilagode u periodu do godinu dana.
- 3) Odgovornom roditeljstvu nakon razvoda roditelja potrebna je pomoć pri održavanju međusobne komunikacije.

4. ISPITANICI I METODE

Anketirano je ukupno 70 osoba. Prosječna dob bila je 31-35 godina te je sudjelovalo ukupno 68 žena i 2 muškarca, svi su samohrani roditelji ili pripadnici jednoroditeljske obitelji.

U istraživanje nisu bile uključene osobe mlađe od 18 godina.

U svrhu istraživanja korištena je metoda online anketnog upitnika koji se sastoji od 34 pitanja, no 19 odgovora je uporabljeno u svrhu pisanja diplomskog rada. Preostala pitanja služila su za vlastitu nadogradnju u svrhu dubljeg razmišljanja i usvajanja znanja o pojedinim slučajevima koje sam po potrebi upotrijebila u objašnjenju i argumentiranju pojedinih teza ili činjenica vezanih uz temu. Dana 10. kolovoza 2020. godine anketa je bila objavljena putem Facebook mreže u grupu *Samohrane majke i očevi*. Prije ispunjavanja ankete ispitanici su obaviješteni da je svrha ankete pisanje diplomskog rada. Četiri pitanja vezano je uz opće podatke o ispitaniku (spol, dob, mjesto stanovanja, zaposlenost). Preostalih 15 pitanja vezana su uz psihosocijalni status osobe dok je bila u bračnoj zajednici, prije rođenja djeteta, nakon rođenja djeteta te nakon odluke o odvojenom životu ili nakon smrti partnera, također dio pitanja vezan je za psihološko stanje djeteta nakon razdvajanja obitelji.

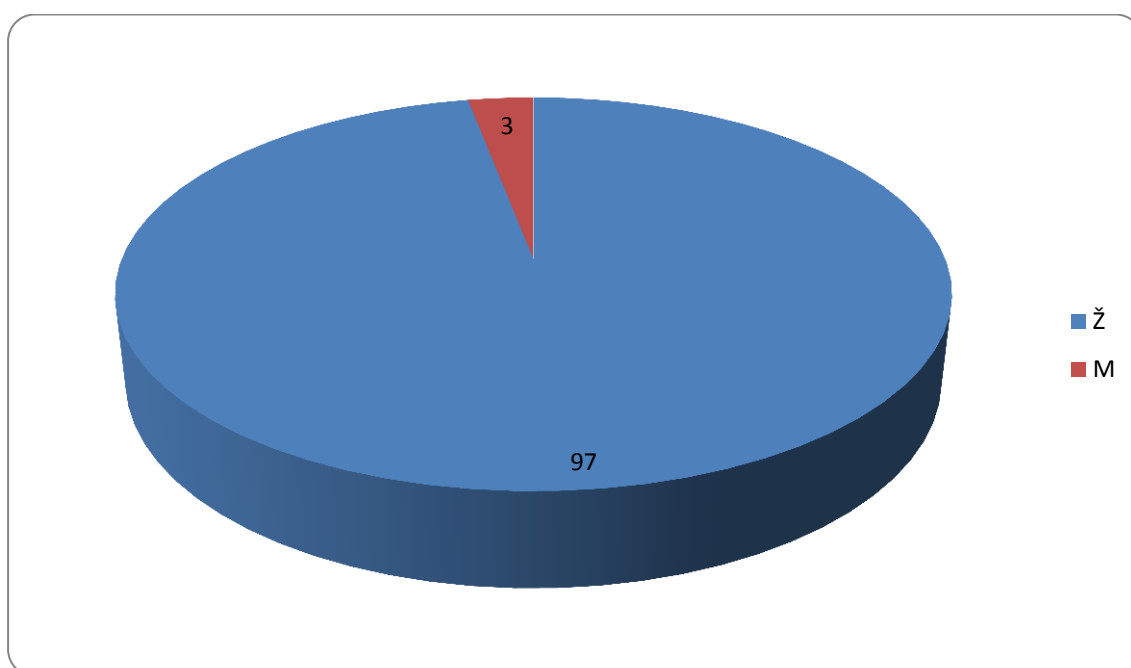
Dobiveni rezultati anketnog upitnika statistički su obrađeni u programu Microsoft Office Excel 2007.

5. REZULTATI

Slijedeći rezultati podijeljeni su u dvije skupine grafikona: *Opći podaci o ispitanicima* (3 pitanja) te *Psihosocijalni status ispitanika* (15 pitanja) i dvije tablice koje opisuju pozitivna i negativna iskustva rada Centra za socijalnu skrb te prednosti/mane samohranog roditeljstva ili jednoroditeljske obitelji.

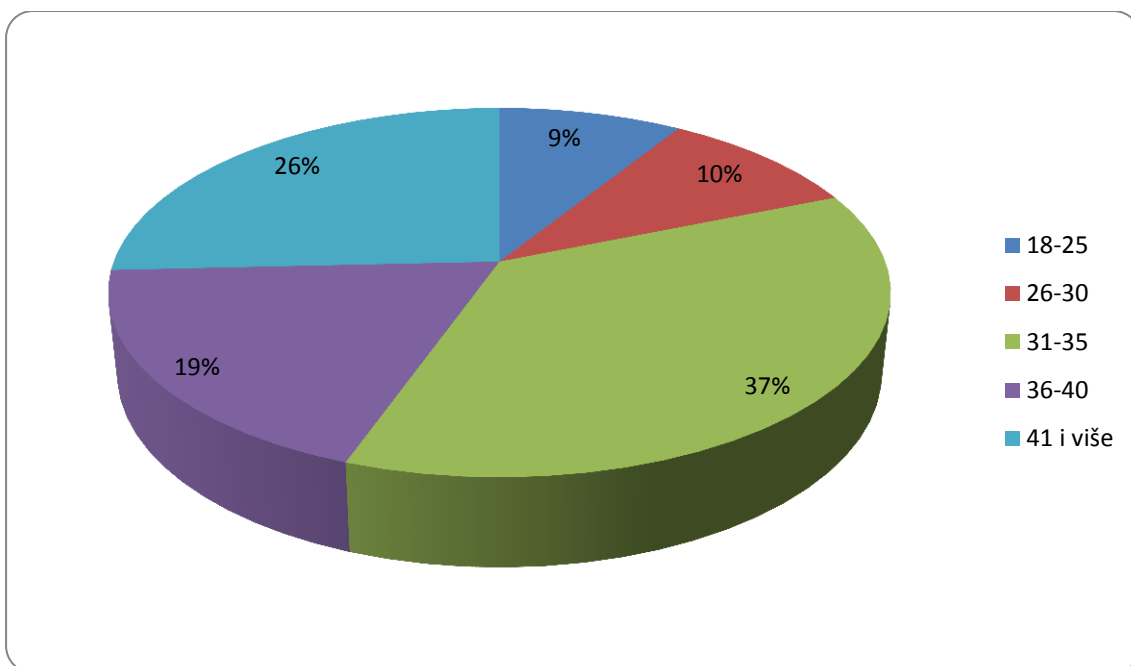
5.1. Opći podaci o ispitanicima

U istraživanju je sudjelovalo 70 ispitanika, od toga 68 ispitanika ženskog spola te dva pripadnika muškog spola, a prosječna starost je između 31 i 35 godina. Najveći broj ispitanika živi u Republici Hrvatskoj i financijski su neovisni jer su u radnom odnosu.

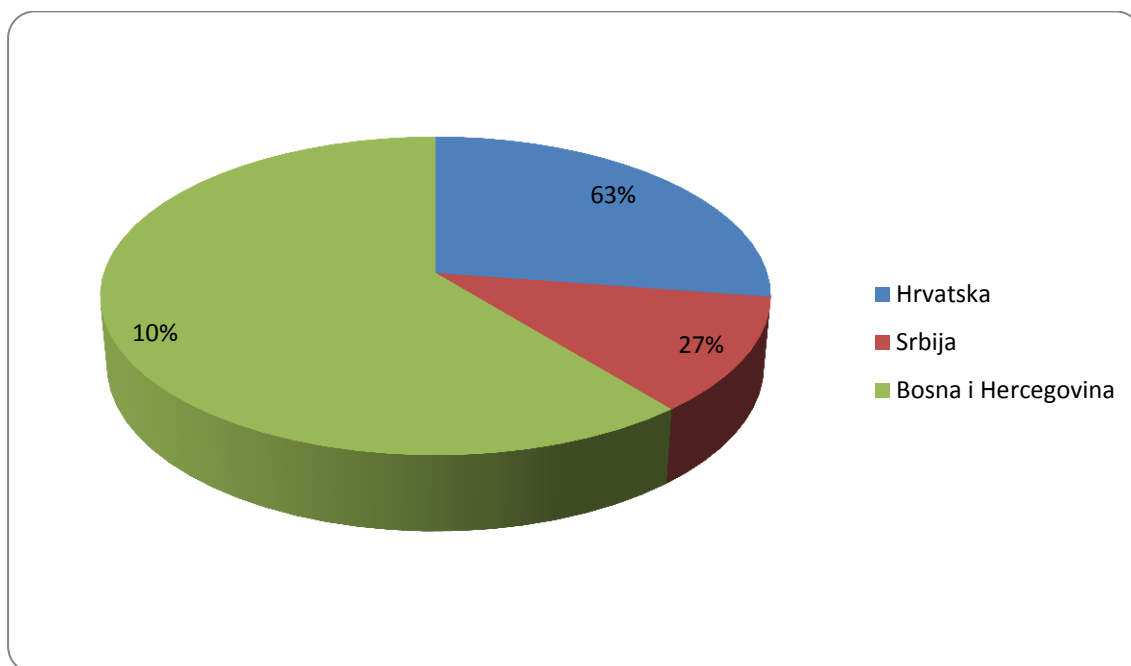
Grafikon 1. Spol ispitanika

U istraživanju je sudjelovalo 70 ispitanika. Prema spolu bilo je 97% ispitanika ženskog spola, preostalih 3% čine ispitanici muškog spola.

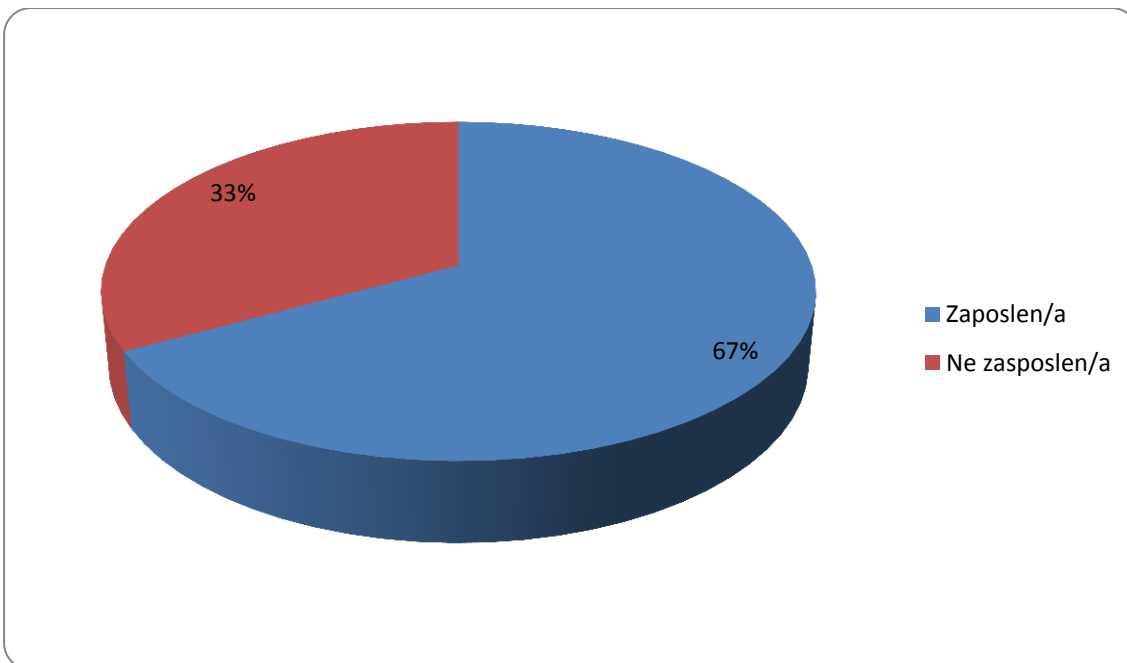
Grafikon 2. Dob ispitanika

37% - ujedno i najviši postotak ispitanika nalazi se u zreloj dobi između 31-35 godina.

Grafikon 3. Država stanovanja ispitanika

Od 70 ispitanika najviši postotak od 63% živi u Republici Hrvatskoj, zatim manje od 30% ispitanika je iz Srbije, te preostalih 10% iz Bosne i Hercegovine.

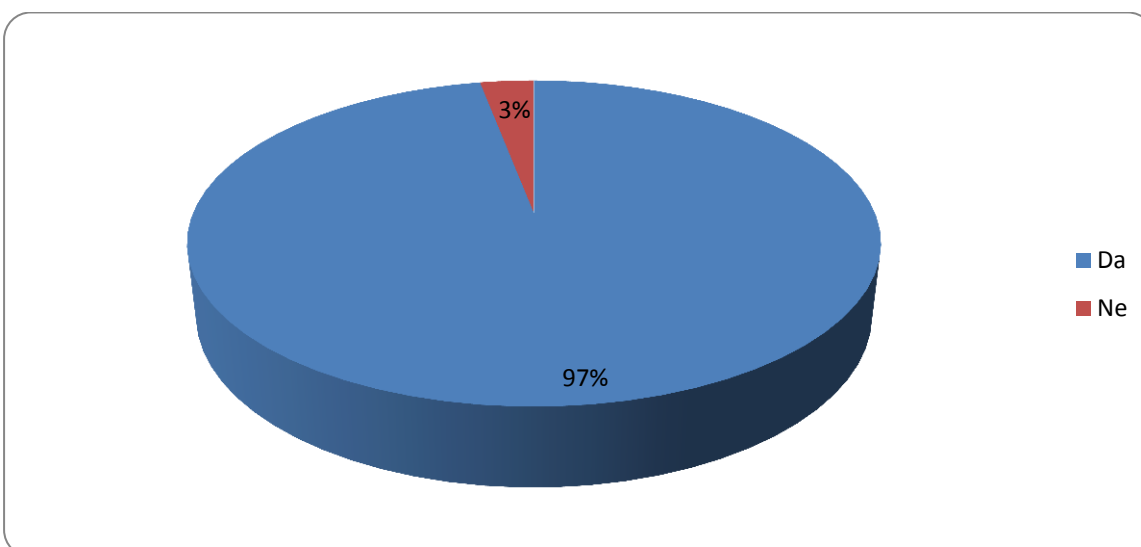

Grafikon 4. Trenutni radni odnos.

Većina, u ovom slučaju više od 60% ispitanika je u radnom odnosu.

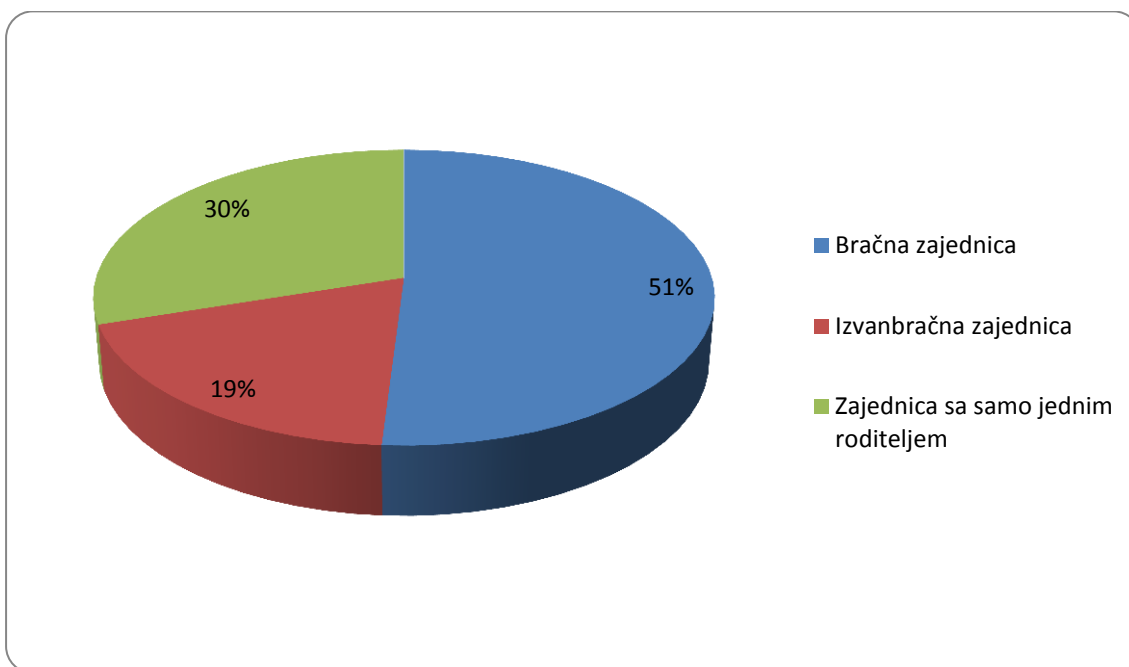
5.2. Psihosocijalni status ispitanika

Gotovo svi ispitanici stupili su u spolni odnos već tijekom veze, a u bračnoj zajednici rođena je tek polovina djece. Rezultati prikazuju da je najčešći razlog razdvajanja obitelji bila odluka o razvodu bračnih partnera iz višestrukih razloga (psihičko i fizičko nasilje u obitelji, njegova/njezina nova veza s drugom osobom, loši među-obiteljski odnosi). U gotovo svim slučajevima djeca pripadaju majci na skrb. Djeca i obitelj najčešće su najveća potpora roditelju koji je ostao uz dijete.

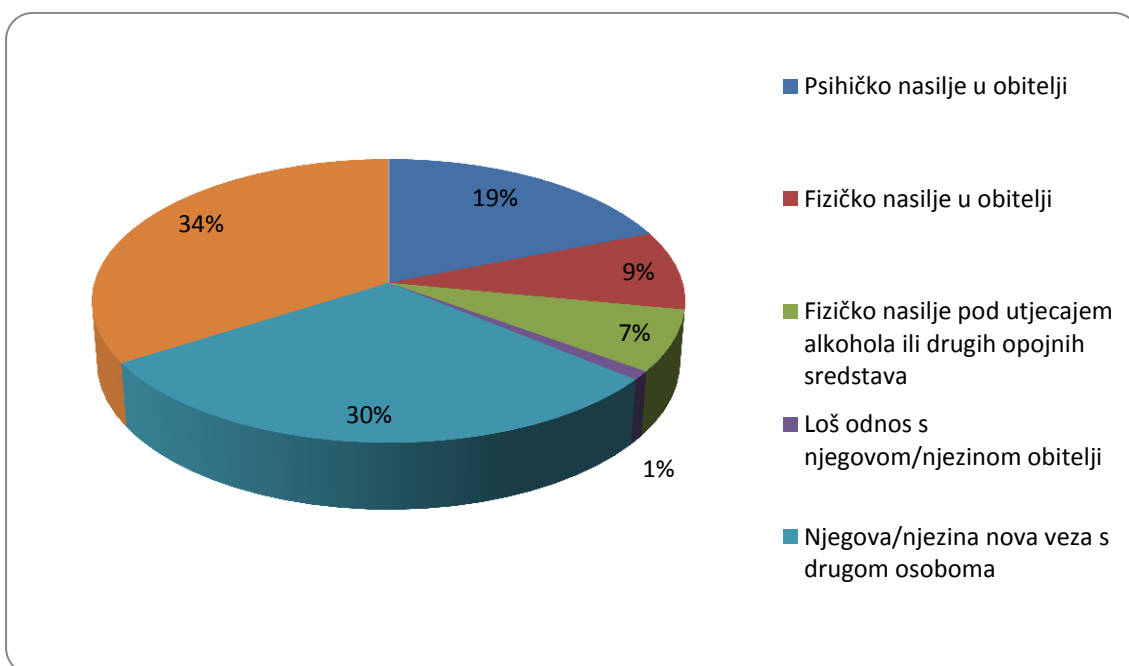
Grafikon 5. Spolni odnos prije braka

Više od 95% ispitanika stupilo je u spolni odnos tijekom veze.

Grafikon 6. Status rođene djece

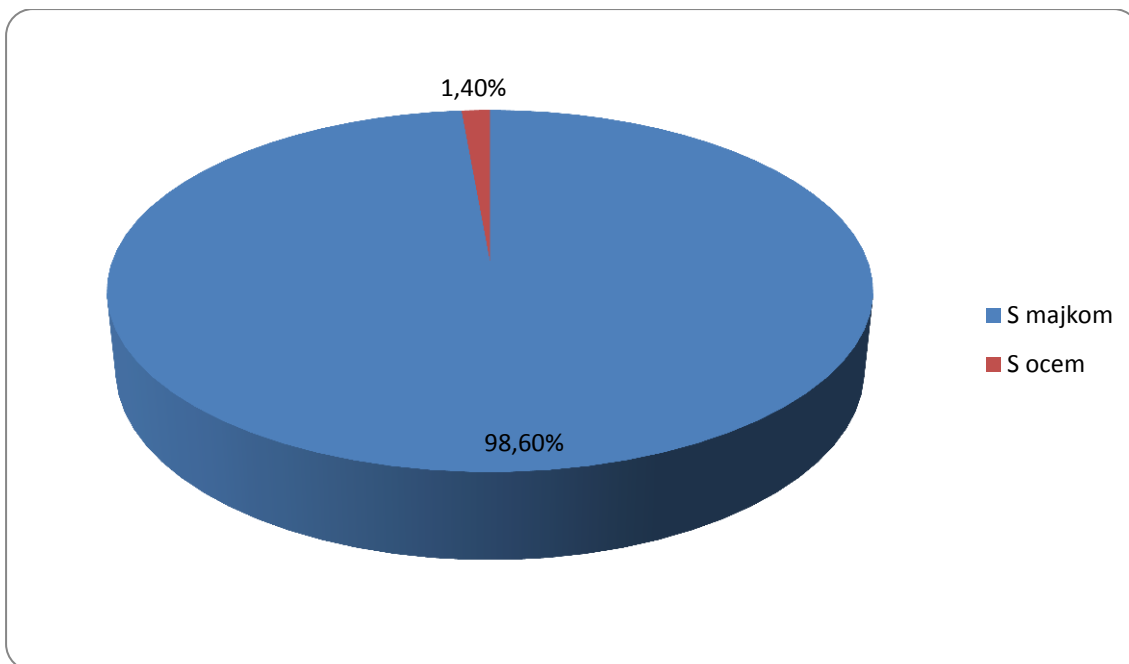
Više od 50% rođeno je u bračnoj zajednici, zatim 30% djece rođeno je u zajednici sa samo jednim roditeljem, a manje od 20% u izvanbračnoj zajednici.

Grafikon 7. Razlog odvajanja jednog od roditelja

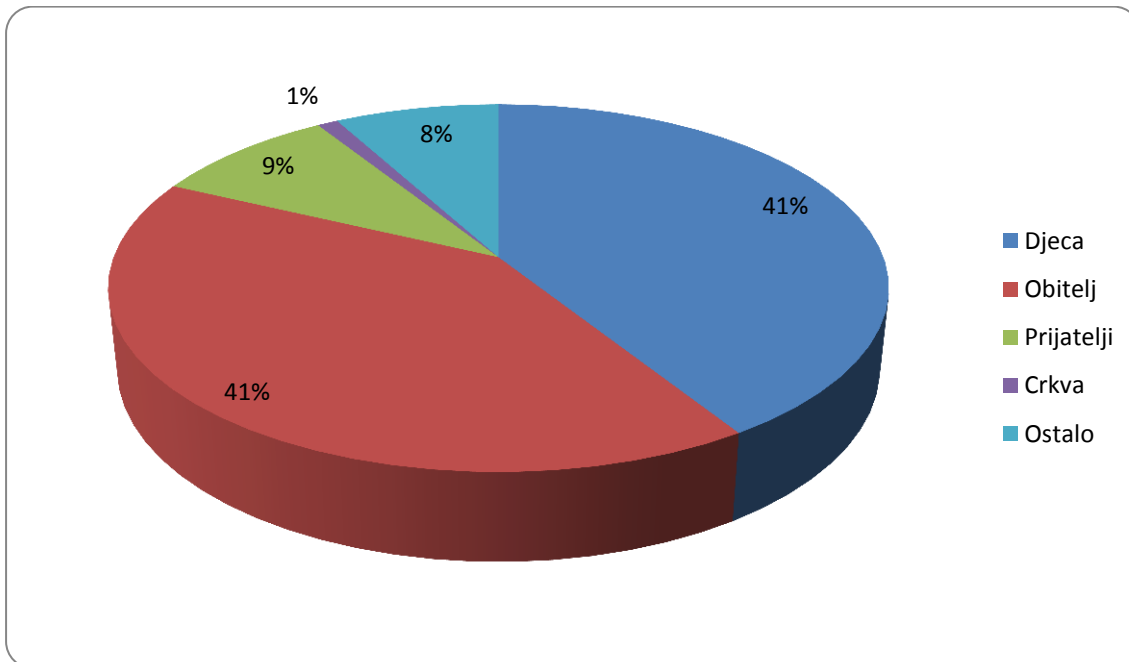
34,30% ispitanika nije ostvarilo bračni odnos, 30% ispitanika tvrdi da je do razdora došlo uslijed nove partnerove veze s drugom osobom te u jednakom postotku ispitanici su pretrpjelo psihičko, fizičko ili fizičko nasilje pod utjecajem alkohola i drugih opojnih

sredstava. Najmanji postotak je onih koji su zajednicu prekinuli zbog loših odnosa s njegovom/njezinom obitelji.

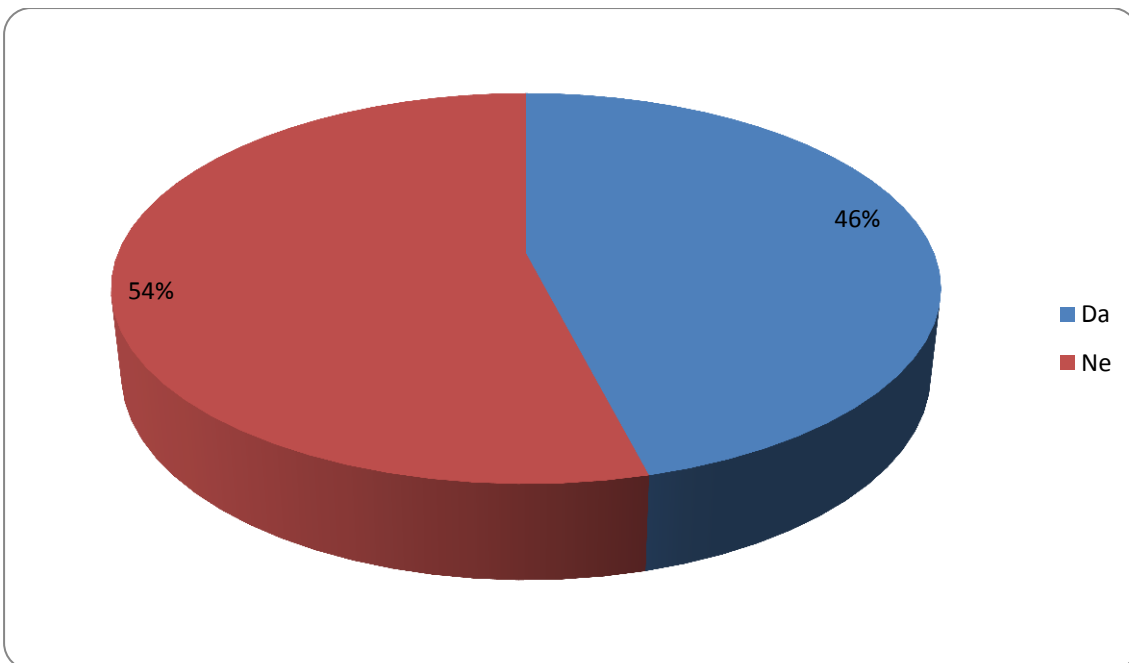
Grafikon 8. Nakon odluke o odvojenom životu dijete živi s:

U većini slučajeva nakon razdvajanja obitelji dijete ostaje živjeti s majkom.

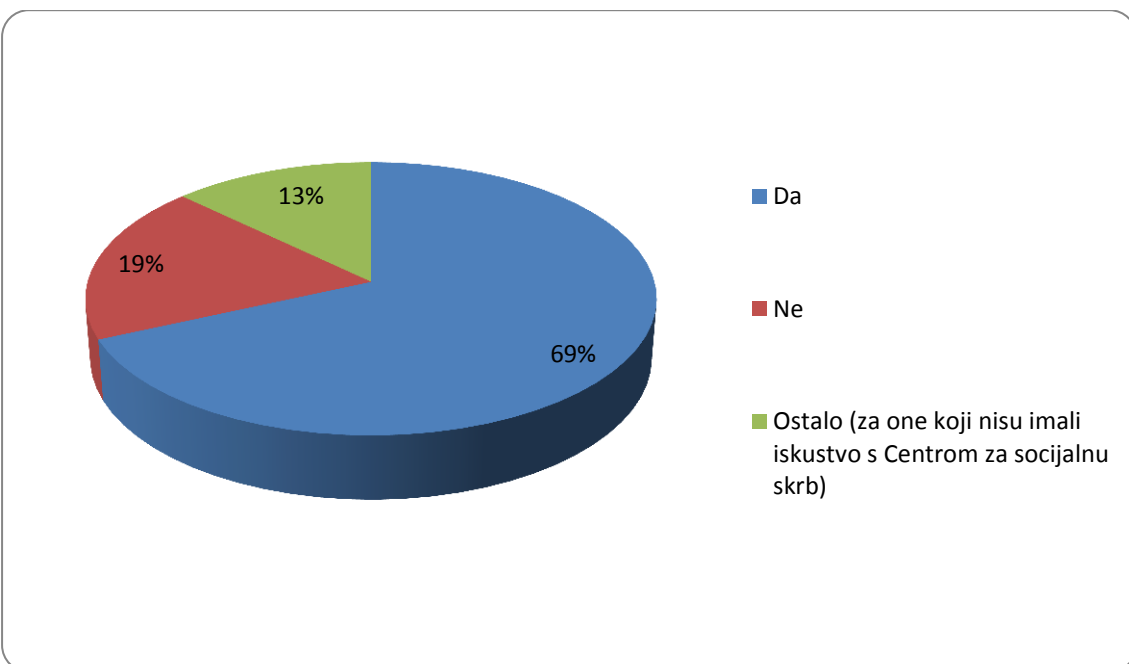
Grafikon 9. Najveća utjeha nakon razdora obitelji

Postotak od 41% dijele ispitanici koji navode da su najveća utjeha nakon razdora djeca i obitelj. Manje od 10% ispitanika ističe prijatelje i Crkvu kao najveću potporu.

Grafikon 10. Diskriminacija u društvu nakon razvoda

Čak 46% ispitanika osjetilo je diskriminaciju društva nakon razdora obitelji.

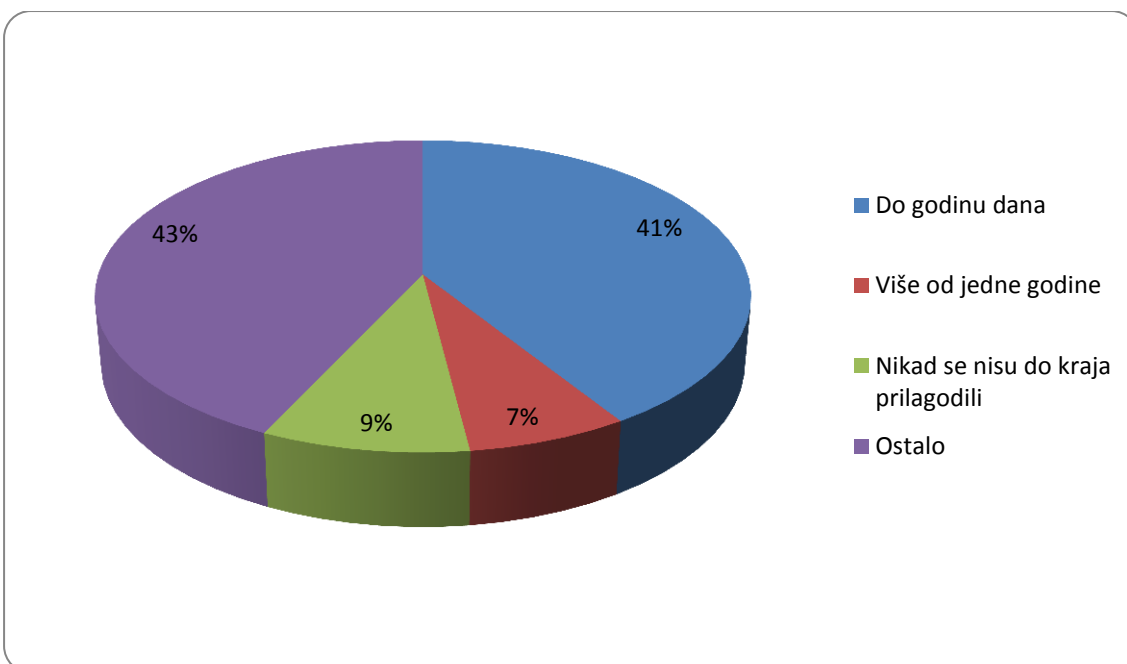
Grafikon 11. Jesu li nužne promjene u radu Centra za socijalnu skrb?

69% od 70 ispitanika smatra da su nužne promjene u radu Centra za socijalnu skrb. Najmanji postotak je onih koji nisu imali iskustvo s Centrom za socijalnu skrb.

Obzirom na podatak da 69% ispitanika tvrdi kako su nužne promjene u radu Centra za socijalnu skrb, možemo istaknuti da većina ispitanika nije u potpunosti zadovoljna iskustvom u Centru.

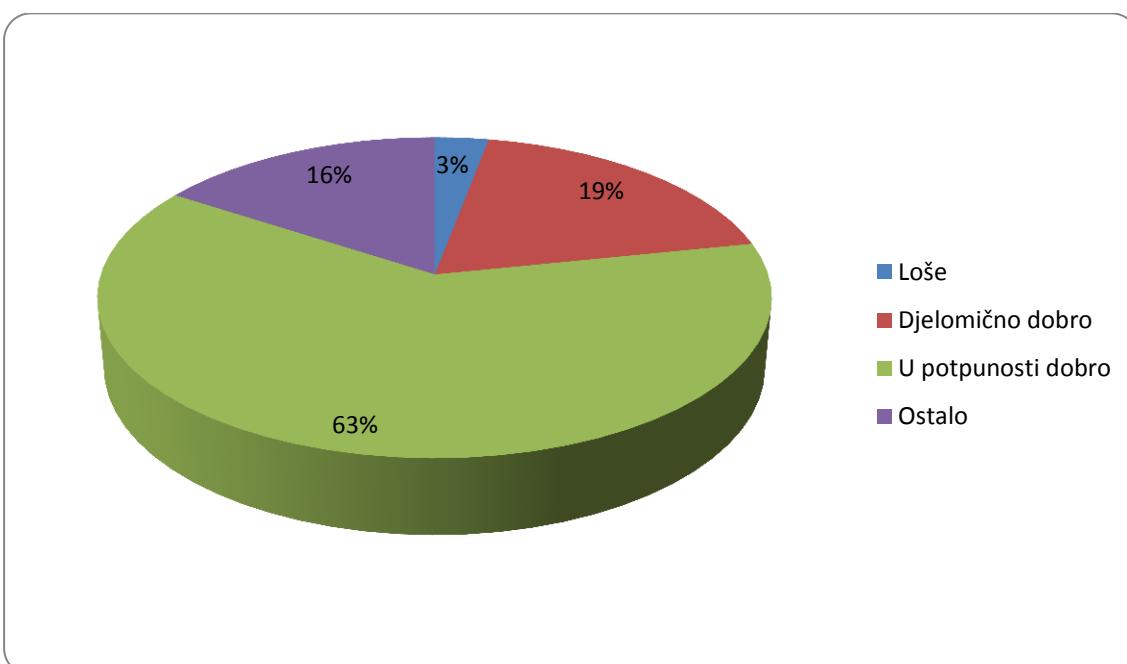
Tablica 1. Pozitivna i negativna iskustva u radu Centra za socijalnu skrb

POZITIVNA ISKUSTVA	NEGATIVNA ISKUSTVA
<ul style="list-style-type: none"> ➤ <i>Gospođa je bila veoma susretljiva, zbog posla me primila u 6 ujutro...i to ne jednom.</i> ➤ <i>Razumijevanje i podrška.</i> ➤ <i>U mom slučaju realni.</i> ➤ <i>Brza reakcija za smještaj mene i djeteta u sigurnu kuću.</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ <i>Nezainteresiranost za razgovore.</i> ➤ <i>Nezainteresiranost za slučaj, kao da smo jedan u nizu slučajeva.</i> ➤ <i>Nemogućnost stupiti u kontakt sa soc. radnikom, vrlo spori u rješavanju bilo čega, uporni u tome da drugi roditelj ima nekakva prava, a obaveze se zanemaruju. Pitali su me zašto mi je problem odvesti dijete od 2 godine na prednjem sjedalu auta bez autosjedalice...</i> ➤ <i>Najširi model viđanja s ocem, iako smo bili žrtve nasilja.</i> ➤ <i>Gotovo nikakvo razumijevanje, najdraže bi im bilo da ja sve sama odradim.</i> ➤ <i>Postavljala mi je pitanja koja se ne tiču trenutne situacije, s drugom kolegicom komentirala kako je otac djeteta baš simpatičan.</i> ➤ <i>Pišu nerealne zaključke.</i>

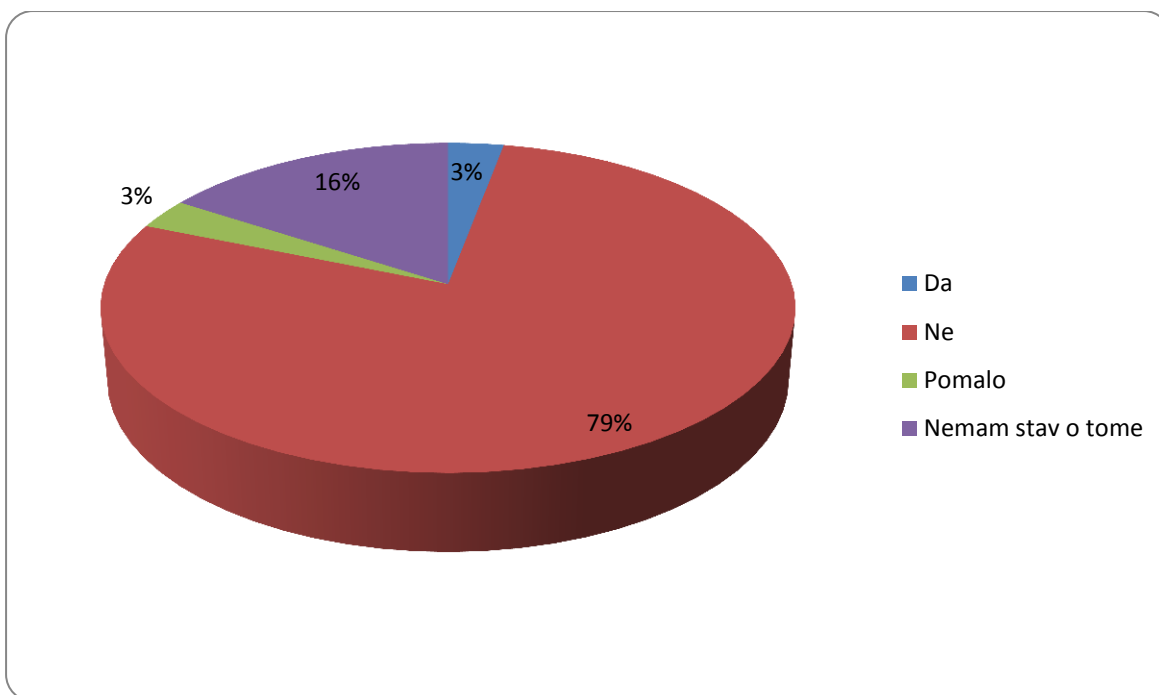
Grafikon 12. Period prilagodbe djeteta/djece nakon razdvajanja jednog od roditelja

41% ispitanika tvrdi da je period prilagodbe djeteta/ djece trajao do godinu dana. Čak 43% ispitanika navodi da djeca nisu prolazila kroz proces prilagodbe razdvajanja obitelji jer nije došlo do ostvarenja zajedničkog života (ostalo).

Grafikon 13. Psihičko stanje djeteta/djece nakon razvoda ili odluke o odvojenom životu, nakon određenog perioda prilagodbe (do godinu dana)

63% ispitanika tvrdi da je dijete/djeca u potpunosti dobro podnijelo razvod roditelja, nakon perioda prilagodbe.

Grafikon 14. Žaljenje zbog prekida zajedničkog života

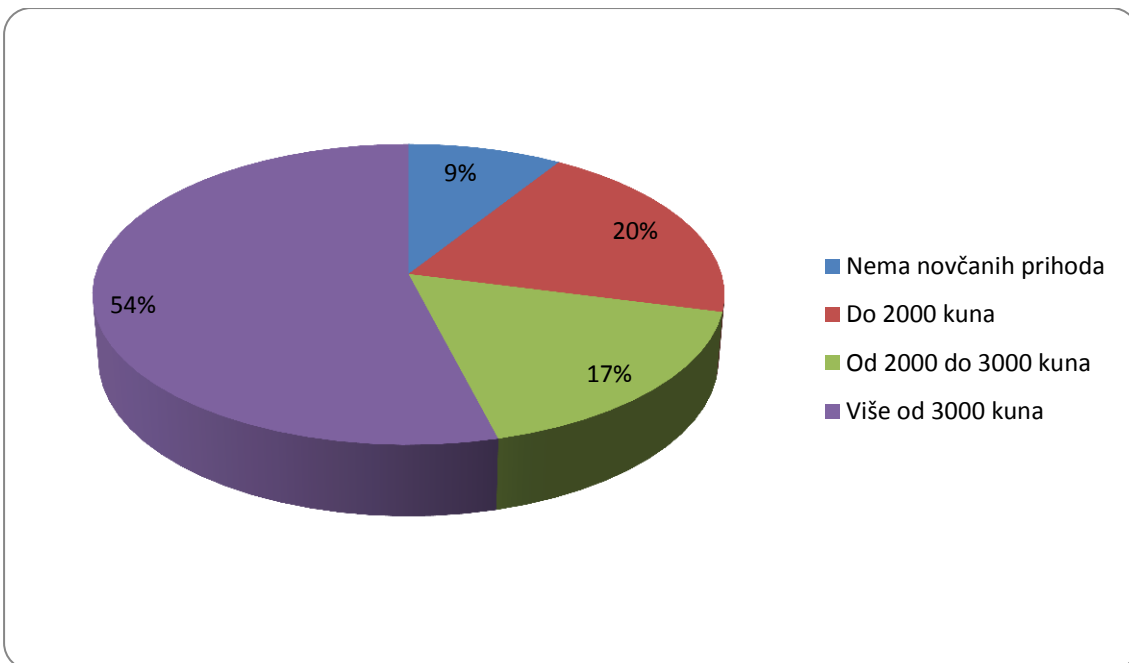
Najviši postotak od gotovo 80% ne žali zbog prekida zajedničkog života nakon određenog procesa prilagodbe.

Prema navedenoj tablici možemo uvidjeti kako samohrane majke u prednostima samohranog roditeljstva ističu veću povezanost sa svojom djecom, mir, ljubav, odnos bez modrica i nasilja dok kao mane u samohranom roditeljstvu vide odbačenost, umor, prevelik teret i odgovornost dok druga strana nema gotovo nikakve obaveze ukoliko ih ne želi te je potrebna jakost za dvoje.

Tablica 2. Prednosti i mane samohranog roditeljstva ili jednoroditeljske obitelji

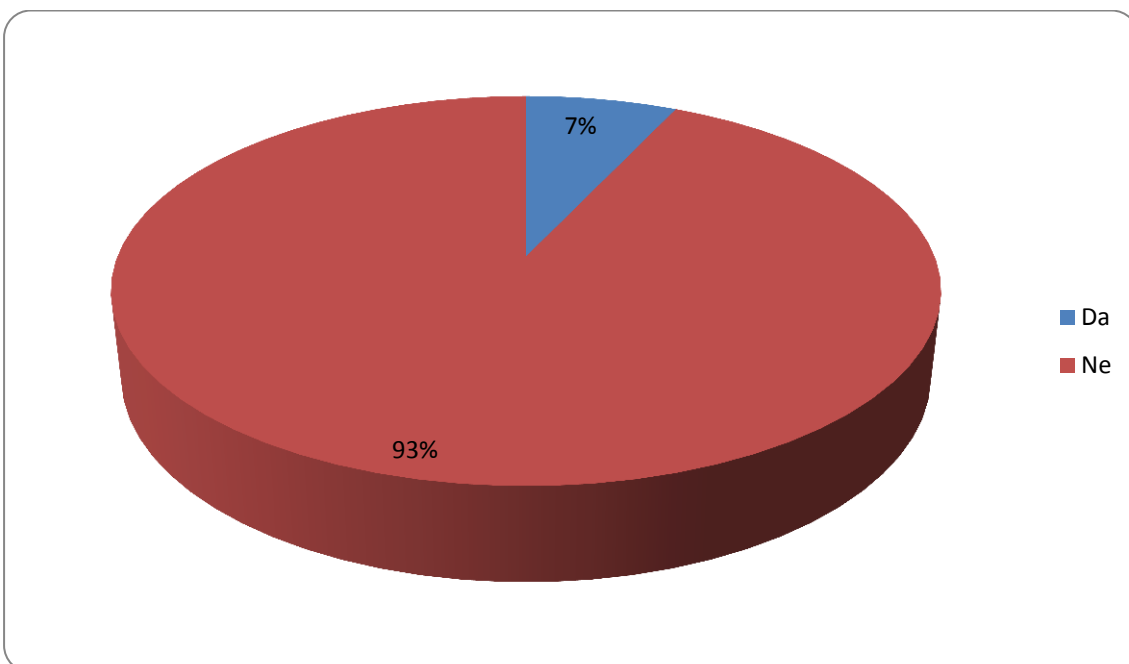
PREDNOSTI SAMOHRANOG RODITELJSTVA ILI JEDNORODITELJSKE OBITELJI	MANE SAMOHRANOG RODITELJSTVA ILI JEDNORODITELJSKE OBITELJI
<ul style="list-style-type: none"> ➤ <i>Ispunjena sam u svakom pogledu sa svojom djecom</i> ➤ <i>Samostalnost</i> ➤ <i>Posvećenost mojoj kćerki, osjećaj ponosa dok je gledam kako odrasta, za razliku od njenog oca koji je tražio da abortiram</i> ➤ <i>Mir koji dijete i ja imamo</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ <i>Osjećam se odbačeno od strane društva, čini mi se da je sve rezervirano za parove Sav teret pada jednom roditelju na leđa, drugi roditelj ima potpunu slobodu, i ako želi ima pravo biti s djetetom, ako ne želi ne mora i nitko ne pita dijete za mišljenje i</i>

<ul style="list-style-type: none"> ➤ <i>Osjećam više radosti i ljubavi nego prije</i> ➤ <i>Mir i međusobno razumijevanje</i> ➤ <i>Bliskost s djecom</i> ➤ <i>Ljubav koja raste iz dana u dan</i> ➤ <i>Biti samohrani roditelj uopće nije toliko stresno i strašno, to nije najgora stvar na svijetu</i> ➤ <i>Mir i sloboda</i> ➤ <i>Odgajam dijete u normalnom i zdravom okruženju</i> ➤ <i>Želja za uspjehom moje male zajednice – djece i mene</i> ➤ <i>Snaga za borbu, za koju nisam znala da imam</i> ➤ <i>Najjača ljubav na svijetu</i> ➤ <i>Nitko me sada ne zlostavlja psihički, niti fizički. Imam dovoljno novca za hranu za dijete i sebe. Živimo skromno, ali bez modrica</i> 	<p><i>pravo na oca</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ <i>Diskriminiranost od društva i finansije</i> ➤ <i>U Crkvi smo diskriminirani, ali svaka čast pojedinim svećenicima; čudno nas gledaju u društvu</i> ➤ <i>Mana je to što nema načina da se drugu stranu privoli na zakonske obaveze prema djetetu, a prava prema onome tko je napustio obitelj odmah su osigurana</i> ➤ <i>Teško je balansirati između posla i privatnog života, smatram da je dijete pomalo zakinuto po pitanju aktivnosti u kojima bi moglo sudjelovati, a ja ga zbog posla ne stignem voditi na treninge</i> ➤ <i>Ponekad mi treba samo malo zraka od posla i djece</i> ➤ <i>Nema podrške od ostalih, sve moraš sam</i> ➤ <i>Sav teret odgovornosti je na meni</i> ➤ <i>Teško je</i> ➤ <i>Stvari koje bi trebao obavljati otac, obavlja majka</i> ➤ <i>Treba biti jak za dvoje</i>
---	--

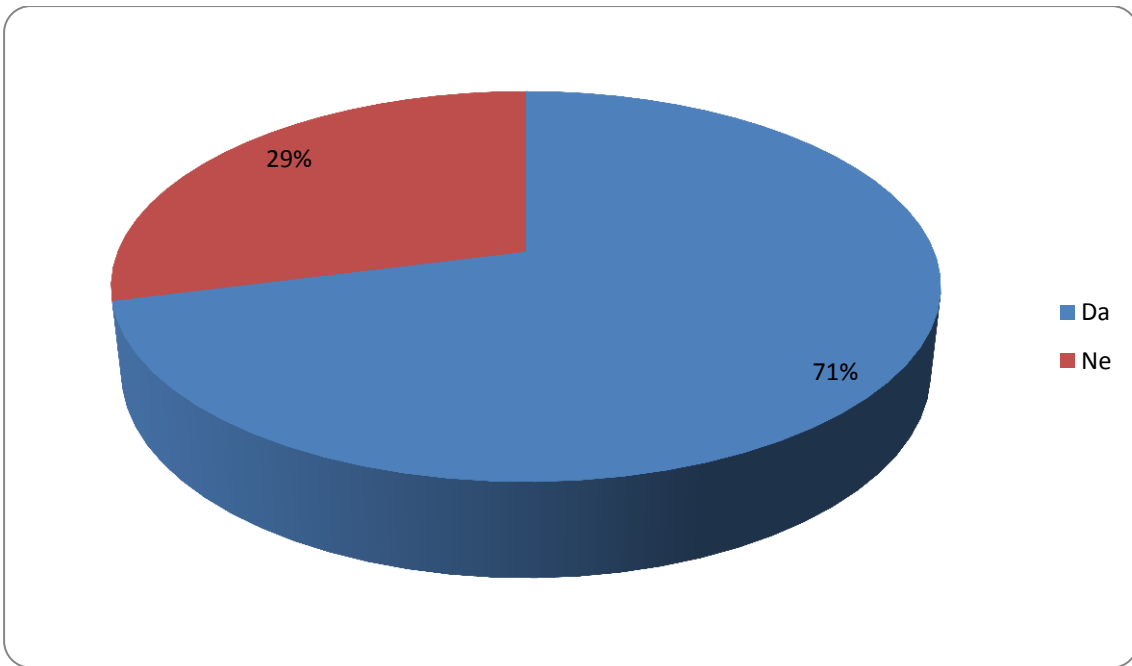
Grafikon 15. Mjesečni prihodi (valuta izražena u KUNAMA)

Najviši postotak, više od 50% ispitanika ima prihode veće od 3000 kn, tek manje od 10% ispitanika nema novčane prihode.

Grafikon 16. Primateelj ste socijalne pomoći

Više od 90% ispitanika ne uzdržava se od socijalne pomoći.

Grafikon 17. Budući planovi za ostvarenje novog ljubavnog odnosa

Većina ispitanika i dalje ima vjeru u ljubav te je spremna prepustiti se u novi ljubavni odnos.

6. RASPRAVA

Temeljem provedenog istraživanja putem online ankete i dobivenih rezultata uviđa se da je anketu ispunilo 97% žena i 3% muškaraca. Anketa je bila dostupna i muškarcima i ženama na jednak način putem Facebook društvene mreže u grupi *Samohrane majke i očevi*. Prema navedenoj anketi u kojoj je sudjelovalo 70 ispitanika, većina je stupila u spolni tijekom trajanja veze (Grafikon 5.), a tek 51% djece je rođeno u bračnoj zajednici. Zatim, vidimo da u 98,60% (Grafikon 8.), slučajeva djeca nakon razdvajanja obitelji žive s majkom, dok 1,40% (Grafikon 8.), djece ostane živjeti s ocem. Dobiveni rezultati odnose se na ispitanike iz Hrvatske, Srbije i Bosne i Hercegovine. Prevelik razmjer u postotku ukazuje na činjenicu da u daleko većoj mjeri majke ostaju same s djecom, te se na osnovu te činjenice možemo pitati je li to uvijek najbolje rješenje za dijete?

Papa Ivan Pavao II. ističe da je ljepota ljudske ljubavi upravo u tome što je zahtjevna i time čini pravo dobro za čovjeka. Ljubav je kada se dobro stvara i drugima dariva. Jedna od opasnosti koja žalosti ljubav razarajući obitelj naziva se sebičnost, bilo pojedinca, bračnog para, društva ili države u kojoj se nalaze. Druga opasnost je slobodna ljubav koju suvremeno doba veliča a koja isto tako razara obitelj gdje najviše trpi jedan od bračnog para, a posebice djeca koja su lišena oca ili majke te su osuđena biti siročad živih roditelja.³⁶ »Očevi, ne ogorčujte svoju djecu« (Ef 6,4). U prošlosti je pojam otac imao nedvojbeno drugačiju funkciju od današnje. Otac je bio onaj koji je više (ili jedini u obitelji) zarađivao, a manje vremena provodio s djecom. Uglavnom je bio zadužen za uzdržavanje svoje obitelji, brinuo za njen ugled te provodio disciplinu. Današnja očinska figura puno je fleksibilnija te očevi sudjeluju u odgoju znatno više nego prije. Ta uključenost oca pospješuje intelektualni, emocionalni i socijalni razvoj djeteta. Brojna su istraživanja pokazala da otac ima velik utjecaj na razvoj djeteta i da nadopunjava majčinu ulogu. U gotovo svim aktivnostima koje provode sa svojom djecom, očevi postupaju različito od majki. Upravo to nadopunjavanje jedan je od razloga zašto su djetetu potrebna oba roditelja. Kada se govori o odsutnosti oca, ne misli se samo na fizičku odsutnost već i na njegovu emocionalnu distanciranost od djeteta. Poremećaj emocionalnog funkcioniranja, rizično ponašanje i slabiji školski uspjeh, neki su od problema koji se javljaju kod djeteta ako je u odgoju odsutan otac. Nakon razvoda ili odvajanja od obitelji otac nema obvezu viđanja djeteta ukoliko on to ne želi. »Svi europski pravni sustavi priznaju djetetu pravo na susrete i druženje s odvojenim roditeljem, kao i pravo roditelja na druženje sa svojim djetetom. Međutim, kako niti u jednom sustavu

³⁶ Usp. J. FRKIN, Pismo obiteljima Ivana Pavla II., u: *Obnovljeni život*, 49(1994)6, 597., Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=5202, (21. 08. 2020.).

roditelja nije moguće sudskim putem prisiliti na susrete i druženje sa svojim djetetom, zbog čega većina sustava djetetu ne jamči pravo na zahtjev, ovo pravo u stvarnosti predstavlja golo pravo, bez odgovarajuće zaštite za dijete.«³⁷ Tu si s opravdanim razlogom postavljamo pitanje što je onda s pravom djeteta na drugog roditelja? »Isto tako, prema nekima od istraživanja vidljiva je razlika između oženjenih i neoženjenih očeva. još su manje u kontaktu s djecom očevi koje se nisu ženili. Na njih je ujedno i manji formalni pritisak nego na razvedene očeve te u manjoj mjeri plaćaju alimentaciju.«³⁸ Nasuprot tome, brižljiva analiza može ustanoviti da ima i očeva koji ne žive s djecom ali ustraju u kontaktu s djecom te nastoje održavati bliske veze.³⁹ Stoga, u koraku s današnjim vremenom sve se više postavljaju pitanja o tome zašto očevi ne bi samostalno brinuli o djeci? Što se tiče načina određivanja skrbništva, susreta i druženja u sudskom postupku dolazi se analizom izreka sudskih odluka, prema kojima se susreti i druženje pred hrvatskim sudovima u pravilu određuje na dva načina: a) određuje se da će se susreti i druženje ostvarivati prema sporazumu roditelja ili b) određuje se standardni način ostvarivanja susreta i druženja (nekoliko sati u tjednu, svaki drugi vikend i slično). Na splitskom i osječkom sudu suci prakticiraju odrediti ostvarivanje susreta i druženja prema sporazumu roditelja, za razliku od zagrebačkog suda čiji suci to izbjegavaju, te svojim odlukama nalažu standardni način ostvarivanja susreta i druženja djeteta s odvojenim roditeljem.⁴⁰ Dakle, većina roditelja ima mogućnost dogovora u vezi skrbništva nad djetetom, a napose ako je ono maloljetno. U slučaju da se stranke ne dogovore, uzimaju se izvješća iz Centra za socijalnu skrb, te odluke sudskih postupaka. Na temelju navedenih podataka dolazi se do obrazloženja zašto u većini slučajeva djeca idu majci na skrb. Skrbništvo nad djetetom nije ništa drugo nego bezuvjetno sebedarje, što ne znači da je uvijek lako i bezazleno. »Sve mogu u onome koji me jača« (Fil, 4, 13). Ženama roditeljsko putovanje ima poseban emocionalni i duhovni značaj jer u sebi nose dijete prvih devet mjeseci njegova postojanja. To je neopisiva povezanost u jednom biću.⁴¹ Majčinstvo se od samog početka veže uz podizanje djeteta u ozračju bezuvjetne ljubavi. Majčina glavna uloga je djetetu osigurati ljubav, a zatim svu ostalu brigu vezanu uz razvoj djeteta. Međutim, majka, kao i otac, mora pokazati određeni autoritet, što joj, ako bismo tradicionalno gledali, ne pristaje u toj mjeri kao ocu. Nadalje, majčina uloga itekako utječe na interakciju koju dijete uspostavlja s drugim ljudima u kasnijim fazama života.

³⁷ B. REŠETAR, *Pravna zaštita prava na susrete i druženje*, Osijek, 2011, 245.

³⁸ Z. RABOTEG-ŠARIĆ, N. PEĆNIK, V. JOSIPOVIĆ, *Jednoroditeljske obitelji: osobni doživljaj i stavovi okoline*, Zagreb 2003, 29.

³⁹ Usp. *Isto*, 28.

⁴⁰ Usp. B. REŠETAR, *Pravna zaštita prava na susrete i druženje*, Osijek, 2011, 233. 36

⁴¹ Usp. S. TSABARY, *Svjetsni roditelj*, Čakovec, 2014., 134.

Značajna je u ostvarenju prijateljskih odnosa pa ako je odnos između majke i djeteta pun razumijevanja i potpore, veća je mogućnost da će dijete isti takav odnos uspostaviti s prijateljima, i jednoga dana da će isti takav odnos imati sa svojom djecom. Majci nedostaje očev udio u donošenju odluka i podjeli odgovornosti. Nedostaje joj društvo odrasle osobe, te romantična pažnja muškarca.⁴² No, ono što joj dodatno otežava taj put majčinstva i brige jest to da majke češće od očeva doživljavaju sukob između usklađivanja skrbi za djecu i napredovanja na poslu. Prema navedenoj anketi vidi se da je tek nešto više od 7% (Grafikon 16.), jednoroditeljskih obitelji ili samohranih roditelja koji se uzdržavaju od socijalne pomoći što jasno govori da se samohrani roditelj hrabro hvata u koštac s poslovnim obavezama kako bi djetetu pružio i sva materijalna dobra koja omogućuju pristojan život. Više od 60% (Grafikon 4.), ispitanika je u radnom odnosu. Mnoge bake, djedovi, tete ili ostali članovi obitelji su radno aktivni, ili geografski odvojeni te njihova pomoć u odgoju i čuvanju djece izostaje.⁴³ Stoga je i teže napredovati u karijeri. Također majka je u tom periodu sklona osjećati premorenost kao rezultat rada na radnome mjestu i brige za dom i djecu. Drugi roditelj, ukoliko je priznao svoje dijete i upisan je u maticu rođenih dužan je plaćati alimentaciju. Isto pravilo vrijedi i za majku i za oca. No, svi bismo trebali biti svjesni nedovoljnog iznosa alimentacije za prave potrebe djeteta. Odredbom čl. 310. st. 1. Obiteljskog zakona propisano je »da roditelj s kojim dijete stanuje svoj udio u obvezi uzdržavanja djeteta ispunjava kroz svakodnevnu skrb o djetetu. Roditelj koji ne stanuje s djetetom obvezu uzdržavanja djeteta ispunjava zadovoljavanjem materijalnih potreba djeteta u obliku novčanog uzdržavanja«. ⁴⁴ Čl. 314. st. 2. propisuje »da se minimalni iznos uzdržavanja određuje u postotku od prosječne mjesečne isplaćene neto plaće po zaposlenom u pravnim osobama Republike Hrvatske za proteklu godinu. Stoga, za dijete u dobi do 6 godina iznos alimentacije iznosi 17% prosječne plaće. Od 7 do 12 godina iznos je 20% prosječne plaće. Te na koncu od 13 do 18 godina, iznos alimentacije je 22% prosječne plaće«. ⁴⁵ U praksi, prema Hrvatskim prosječnim plaćama alimentacija najčešće iznosi oko 1000 kuna. Što se tiče uzdržavanja punoljetnog djeteta čl. 316. st. 2. »Oba su roditelja, svaki prema svojim mogućnostima, dužni plaćati uzdržavanje za punoljetno dijete te da se roditelju s kojim dijete stanuje, u iznos uzdržavanja, uračunavaju troškovi stanovanja«. ⁴⁶ Prema ovim podacima sasvim je jasna razlika između dvaju roditelja koji imaju zajedničko

⁴² Usp. B. SPOCK, S. J. PARKER, *Odgoj i njega djeteta*, Split, 2004., 417-418.

⁴³ Usp. Z. RABOTEG-ŠARIĆ, N. PEĆNIK, V. JOSIPOVIĆ, *Jednoroditeljske obitelji: osobni doživljaj i stavovi okoline*, Zagreb, 2003, 25.

⁴⁴ Obiteljski zakon (NN 103/15, 98/19).

⁴⁵ Obiteljski zakon (NN 103/15, 98/19).

⁴⁶ Obiteljski zakon (NN 103/15, 98/19).

dijete, ali različitu odgovornost prema djetetu. Skrbništvo može biti podijeljeno, ali obaveze se rijetko dijele na pola.

Nakon razvoda braka, ili odluke o prekidu zajedničkog života odnos između bivših partnera se ne prekida. I dalje ostaje komunikacija, potrebno je surađivati pri odvoženju ili dovoženju djeteta, a osobito je važna komunikacija ako je dijete nižeg uzrasta. Ako je skrbništvo podijeljeno, roditelj koji je ostao uz dijete mora od drugog roditelja tražiti suglasnost za gotovo svaki korak vezan uz dokumentaciju djeteta ili neke druge odluke poput upisa na hobi ili sport. Kao što i djeca imaju određeni proces prilagodbe na novonastalu situaciju, koji u 41% (Grafikon 12.), slučajeva od 70 ispitanika traje do godinu dana, ponekada dijete brže prihvati promjene nego sam roditelj te nerijetko i nakon razvoda dolazi do konflikta roditelja. Tek 9% (Grafikon 12.), djece nikada se nisu do kraja naviknuli na odvajanje jednog od roditelja.

Prema ispunjenoj anketi, 69% (Grafikon 11.), ispitanika smatra da su nužne korjenite promjene u radu Centra za socijalnu skrb. Iako ima pozitivnih iskustava, kako bi i trebalo biti, prema Tablici 1. zadiramo i u ona negativna iskustva koja ukazuju na nestručne i neprofesionalne komentare zaposlenih u Centru. U obzir treba uzeti i to da je razdoblje razdvajanja obitelji izuzetno teško i da je moguće da osobe ponekad Centar za socijalnu skrb krive ili jednostavno jedno od težih razdoblja u svom životu povezuju za tu ustanovu te zbog toga imaju negativno mišljenje. No, bez obzira na to, potrebno je ozbiljno shvatiti i činjenice koje pokazuju da katkada zaposlenici nisu u potpunosti stručni te ne dopiru do svojih stranaka na pravilan način. Prema odgovorima ispitanika može se uočiti da je tijekom postupka u Centru dolazilo do nerazumijevanja, nerealnih zaključaka, nezainteresiranosti zaposlenika Centra za socijalnu skrb prema osobama koje su došle po pomoć. U periodu razdora obitelji jedan od načina kako pokazati roditeljima da su uistinu shvaćeni jest umijeće aktivnog slušanja stručne osobe. Osim aktivnog slušanja od izuzetne je važnosti omogućavanje dvosmjerne komunikacije. Prema tome, jedna od promjena na bolje u radu Centra za socijalnu skrb bilo bi upravo to da se socijalni djelatnici bolje upoznaju s pojedinim slučajem kako bi se što više približili strankama te otkrili srž problema. U ovoj fazi roditelji često očekuju da stručnjak zauzima strane te se nastoje izboriti za njegovu naklonost. U tom pogledu, kako bi susret bio što kvalitetniji i nedvojbeno ravnopravan važno je da stručnjak jasno da do znanja roditeljima da je jedina strana koju će zauzeti strana djeteta.⁴⁷ Prema anketi se utvrđuje da većina jednoroditeljskih obitelji nakon razvoda najveću utjehu ima od vlastite djece i obitelji u podijeljenom postotku od 41% (Grafikon 9.). Djeca

⁴⁷ G. BULJAN FLANDER, M. ROJE ĐAPIĆ, *Dijete u središtu sukoba*, Zagreb, 2020., 109-110.

zasigurno jesu najveća utjeha, utjeha koja se ne može izmjeriti ali treba paziti da utjeha ne prijeđe u preveliku odgovornost djeteta. Manje od 10% (Grafikon 9), ispitanika osjetilo je potporu prijatelja i Crkve. Upravo je to prilika da se djeci pruži sretno djetinjstvo, a manje ih se optereti oko rastajanja obitelji, brige o roditelju, mlađoj braći ili sestrama te u pomoć trebaju priteći ustanove poput Centra za socijalnu skrb, udruge koje pružaju pomoć, župnici, pastoralni djelatnici. Podatak koji ukazuje da je tek 1% (Grafikon 9.), od 70 ispitanika osjetilo potporu Crkve nakon razdora obitelji zabrinjavajući je, ali ujedno i dobra prilika za pružiti pomoć onima na koje do sada nismo previše obraćali pozornost. Posebno razlučivanje nužno je za pastoralno praćenje razvedenih, rastavljenih i ostavljenih. Prije svega treba vrednovati patnju onih koji su nepravедno pretrpjeli rastavu, razvod, napuštanje, ili zbog zlostavljanja bili prisiljeni prekinuti zajednički život. Svakako da postoji niz opravdanih razloga koji su doveli do razdora obitelji, te ne samo da je tada razvod opravdan, nego je i potreban. Postoje slučajevi u kojima je rastava neizbježna. Oprostiti nije lako, stoga je nužan pastoral pomirenja i posredovanja s pomoću prihvatnih centara koje treba osnivati u biskupijama. One, koji se nisu ponovno vjenčali, pastiri su dužni posebnom brigom pratiti. Razvedenima koji su stupili u novu vezu važno je omogućiti da se osjećaju dijelom Crkve, jer oni nisu izopćeni i ne smiju biti tretirani kao takvi. Pomoći i izliječiti rane roditelja i pružati im duhovnu potporu korisno je i za djecu, koja trebaju obiteljsko lice Crkve. »Rastavljene osobe koje su sklopile novi brak, treba uklopiti u kršćanske zajednice na razne načine, izbjegavajući povod sablazni. Posebno se potiče na odgovorno osobno i pastoralno razlučivanje pojedinih slučajeva. Razlučivanje mora pomoći pronaći moguće načine odgovora Bogu i rasta usred granica.«⁴⁸ Osobe pogođene rastavom/ razvodom, vape za razgovorom, a Crkva i crkvena zajednice žurno trebaju poraditi na vrsnoći osoba za tako zamršena stanja i nužnost ustroja posebnih ustanova. Zatim se uočava da je svaki slučaj poseban i ne trpi uopćavanja, i posljednje osobe ističu želju za slušanjem i razgovorom, razumijevanjem i solidarnošću.⁴⁹ Ozbiljnim i odgovornim radom može se pridonijeti boljitku braka i obitelji, jer o njima ovisi društveno kulturni i crkveni sadašnji i budući život. Pastoralni pristup posebice djeci rastavljenih i civilno vjenčanih roditelja treba biti poput odnosa majke i oca prema vlastitom djetetu. U pastoralnom pristupu potrebno je nježno naviještati Radosnu vijest spasenja u koju su svi uključeni.⁵⁰ Donesena iskustva rastavljenih/

⁴⁸ FRANJO, *Amoris laetitia - Radost ljubavi, Posinodalna apostolska pobudnica o ljubavi u obitelji*, Zagreb, 2017., 295-305.

⁴⁹ Usp. A. ČONDIĆ, Trauma rastave i razvoda braka i obitelji, u: *Crkva u svijetu*, 52(2017)2, 339.

⁵⁰ Usp. S. ŠOTA, Pastoralno djelovanje s rastavljenima i civilno vjenčanih prema pobudnici *Amoris laetitia*, u: *Diaconvensia*, 25(2007)2, 290., Dostupno na: https://hrcaak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=271059, (21. 08. 2020.).

razvedenih i stručna analiza trebali bi poslužiti i preventivno djelovati na one koji su još uvijek u braku te za odgovorniji crkveni pristup u pastoralnom radu kako u pripremi na brak, tako i za vrijeme braka te nakon razvoda, ukoliko je do njega došlo.⁵¹ Uz pastoralnu brigu na kojoj se dakako treba raditi, proširivati je, potrebno je pronaći pristup roditeljima koji su se pronašli u nezavidnoj situaciji. Važno je zračiti otvorenosću kako bi se pastoralnim djelatnicima uistinu moglo pristupiti u svakoj situaciji. Važna je dobra volja roditelja koja je spremna prihvatiti pomoć. Iako roditelji više nisu zajedno i možda se osjećaju loše, ljubav prema djetetu ostaje. Upravo ta ljubav i od ružnoga može učiniti nešto lijepo, ona je Božji dar. Za normalan razvoj djeteta nakon rastajanja obitelji može se mnogo toga učiniti kako bi djetetu bilo što lakše prihvatiti promjene koje su uslijedile.⁵² Stoga, ovdje ključnu ulogu ima odgovorno roditeljstvo nakon razvoda. Ključ uspješnog podijeljenog roditeljstva krije se u međusobnoj zdravoj komunikaciji. Tu je najvažnija odluka oba roditelja da će biti dobri roditelji. Potrebno je u taj odnos uvesti razumijevanje i opraštanje i na taj način barem donekle ispraviti svoj odnos koji tijekom zajedničkog života očito nije idealno funkcionirao. Ne treba zamjerati svaku sitnicu koja se spontano dogodila, na primjer ako je bivši partner ili partnerica malo kasnio, odnosno kasnila, ne treba stvarati probleme oko toga. Isto tako, ako ponekad dijete ne želi ići kod drugog roditelja ne treba mu stvarati dodatan pritisak, nego predložiti neki drugi dan za viđanje.⁵³ Svatko od roditelja ima pravo na novi, bolji početak. No, prije novog početka potrebno se riješiti svih negativnosti koji su dosada pratile osobu. Potrebno je vrijeme da se i jedna i druga strana naviknu na novi tijek događaja, sve teškoće samohranog roditeljstva, sve teškoće odsutnog roditelja koji bi u normalnim okolnostima trebao osjećati čežnju za djetetom koje sada više ne viđa svaki dan, nego su viđanja određena najčešće sudskim putem, nisu lako podnošljive. Za sve je potrebna jedna velika doza razumijevanja kako bi život pronašao svoj novi tijek. Neki prednost vide u tome da svoj život odluče provesti s novom osobom koja bi nadomjestila prazninu doma. Tako, i prema anketi vidimo da 71% (Grafikon 17.), ispitanika i dalje vjeruje u ljubav te u svoj život i život djeteta planira uvesti novu osobu koja bi pomogla u daljnjem razvoju i napretku obitelji. 29% (Grafikon 17.), ispitanika ne želi ulaziti u nove odnose, najčešće zbog straha prilagodbe djece na novu osobu, ili smatraju da im je jednom bilo sasvim dosta. Strahuju od novog upoznavanja osobe kojoj bi bile spremne pružiti svoje povjerenje. 79% (Grafikon 14.), ispitanika ne žali zbog odluke o prekidu, nakon perioda prilagodbe te na taj način daje

⁵¹ Usp. A. ČONDIĆ, Trauma rastave i razvoda braka i obitelji, u: *Crkva u svijetu*, 52(2017)2, 342., Dostupno na: https://hrcaj.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=270912, (21. 08. 2020.).

⁵² A. VUKASOVIĆ, *Obitelj-vrelo i nositeljica života*, Zagreb, 1999., 47.

⁵³ Usp. J. S. WALLERSTEIN, S. BLAKESLEE, *A što s djecom? Odgoj djece prije, za vrijeme i nakon razvoda*, Zagreb, 2006., 141-145.

do znanja da je osoba prihvatila novi način življenja i ne dopušta prošlosti da je ometa na tom putu. Tek u značajno manjim postotcima vidimo žaljenje zbog donesene odluke u svega 3% (Grafikon 14), ili nemaju stav o tome. Svatko ima svoj razlog prekida zajednice, i iako je u određenom periodu bilo teško nastaviti, s vremenom se razburkane emocije splasnu te svatko stječe svoje nove navike kojima se posvećuje. Izdvojit ćemo jedan poprilično dojmljiv komentar jednog od ispitanika koji je napisao: »Nitko me sada ne zlostavlja psihički, niti fizički. Imam dovoljno novca za hranu za dijete i sebe. Živimo skromno, ali bez modrica«. Tu je svakako riječ o pozitivnoj promjeni nakon razdvajanja obitelji, jer nijedno dijete ne bi trebalo niti smjelo gledati, slušati, niti na bilo koji način proživljavati sukobe roditelja. Prema tome vidimo da u samohranom roditeljstvu postoje pozitivne i negativne strane kojih smo se dotakli u Tablici 2. Pozitivna iskustva uglavnom su usmjerena prema većoj povezanosti s djetetom, mirom u domu kojem žive, posjedovanjem snage za koju nisu ni znali da posjeduju, kvalitetnije provedeno vrijeme s djecom, odgoj djeteta u zdravom okruženju bez svađa, psihičkog ili fizičkog zlostavljanja. Dok su nedostaci jednoroditeljske obitelji uglavnom usmjereni na financijski status, neravnomjernu raspodjelu obaveza prema djetetu, kućanskih poslova zbog koji se osjeća prekomjeran umor. 46% (Grafikon 10.), ispitanika osjetilo je diskriminaciju društva ili Crkve zbog novonastale situacije. Diskriminaciju društva možemo objasniti i već navedenom činjenicom kako nakon rastavljanja obitelji najveću potporu pružaju obitelj i djeca, što je uistinu logično ali uz osobu je ostao znatno manji postotak prijatelja, udruga ili Crkve kojoj se mogu obratiti. Na neki način i tu je vidljiva diskriminiranost koja je sasvim suvišna. Obitelji je potrebna pomoć, a ne osuda. U tom pogledu važno da je društvo u pogledu raznoraznih institucija, udruga prepoznala obitelji kojima je potrebna psihosocijalna pomoć. Ponekad je uistinu dovoljan samo razgovor. Diskriminacija društva vidljiva je u vrlo malom postotku prijatelja koji čine dio društva, a pružaju vrlo malu podršku razdvojenim obiteljima.

Obzirom na sve navedeno, razumno je iznijeti stav o tome kako su oba roditelja važna u odgoju djeteta. Majka koja samostalno skrbi o djetetu ne može istovremeno biti i otac, niti otac može biti majka ali oni mogu biti jedno po svom sjedinjenju. No, sve češće dolazi do razjedinjenja roditelja te je u tom pogledu izuzetno važna zrelost roditelja, pristup djetetu, jer premalo ili previše brige može štetiti djetetu pa se pitamo kako postići zajedničku mjeru među rastavljenim roditeljima, ima li je uopće? Mjera se može postići osluškujući svoje dijete na ispravan način. Djetetu treba pružiti prostora, pravo glasa, ne treba ga previše

štiti jer upravo to može donijeti velike štete na daljnji razvojni proces.⁵⁴ Od velike je koristi pomoći djetetu da prepozna, imenuje i izrazi svoje osjećaje. Ono što zasigurno sva djeca žele jest to da ih roditelji vide onakvima kakvi jesu, a ne onakvima kakva bi trebala biti. Kada je djetetu teško, obje strane trebaju pružiti podršku na način da pokažu svoju zainteresiranost za dijete čak i u novonastaloj situaciji.⁵⁵ Konačno je došlo vrijeme da se loše nakupine osjećaja izbace i da se krene u novi početak. Iako razdvojeni, opet zauvijek povezani sa svojim djetetom. Ako roditelji prođu sve ove kušnje, može se očekivati kvalitetan daljnji razvoj djeteta kao i razvoj samih roditelja. Moguće je doći do određene razine prijateljstva jer svaka situacija, kao i ona teška kroz koju je obitelj morala proći može biti vlastiti blagoslov iz kojeg se može nešto novo naučiti i kroz njega dalje djelovati.

⁵⁴ Usp. G. BULJAN FLANDER i suradnici, *Znanost i umjetnost odgoja, Praktični priručnik o suvremenom odgoju za roditelje i odgojitelje*, Sveta Nedjelja, 2018., 393.

⁵⁵ Usp. Isto, 398.

ZAKLJUČAK

Temeljem provedenog istraživanja i dobivenih rezultata dobili smo uvid u preraspodjelu odgovornosti između majki i očeva nakon odluke o odvojenom životu ili smrti jednog od partnera. U istraživanju su sudjelovali samohrani roditelji i jednoroditeljske obitelji, a najvećim dijelom pripadnice ženskog spola.

Većina ispitanika stupila je spolni odnos tijekom trajanja veze, a tek polovina od njih stupila je u bračni odnos nakon rođenja djeteta. Tu je važno ukazati i na rad školskih ustanova koje bi mogle osigurati obvezan predmet koji bi na vrijeme upoznao adolescente s posljedicama neodgovornog spolnog odnosa poput prenosivih spolnih bolesti, trudnoće koja treba biti planirana, mogućnosti i težine samohranog roditeljstva ukoliko do njega dođe. Osim obveznog predmeta koji bi mogao pomoći na putu sazrijevanja, ovdje mogu djelovati i vjeroučitelji koji bi mogli organizirati predavanja o odgovornom roditeljstvu te moralnim vrijednostima. U ovom radu najčešći razlog razdvajanja obitelji bila je odluka o razvodu ili razdvajanju bračnih ili izvanbračnih partnera iz višestrukih razloga (psihičko i fizičko nasilje u obitelji, njegova/njezina nova veza s drugom osobom, loši među-obiteljski odnosi). Prema rezultatima istraživanja, opravdano zaključujemo da nakon razdvajanja obitelji teret odgovornosti najvećim dijelom pripada jednom roditelju, u ovom slučaju majkama, dok očevi imaju pravo ostvarivanja susreta s djetetom te su dužni plaćati alimentaciju. Do odluke o skrbi nad djetetom najčešće dolazi sporazumom partnera ili odlukom suda te mišljenjima Centra za socijalnu skrb. Period razdvajanja obitelji nedvojbeno je težak i naporan za sve članove obitelji. Stoga, je važan kvalitetan rad Centra za socijalnu skrb s rastavljenim roditeljima te pastoralna skrb o istima. U ovom istraživanju većina ispitanika je izjavila da su nužne promjene u radu Centra za socijalnu skrb te je tek dio ispitanika pronašao utjehu u Crkvi nakon razdvajanja obitelji. Ovi rezultati ukazuju na potrebu buđenja cijele zajednice u svrhu pomoći obiteljima koje su pretrpjele veliku bol kako bi što uspješnije preporodile trenutni period i moguće posljedice rastave. Iako najveću odgovornost preuzimaju sami roditelji koji odlučuju na koji će način prihvatiti novonastalu situaciju te kako će razvod utjecati na njihovo zajedničko dijete.

Kao prednosti ovog rada navodim kontinuirano isticanje važnosti uloge svih odgajatelja djece i obitelji (otac, majka, Crkva, Centar za socijalnu skrb, škole) u pružanju pomoći, podrške, aktivnog slušanja, međusobne komunikacije, pronalaženja rješenja, opraštanja te prihvaćanja. S obzirom na pruženu količinu pomoći direktno utječemo na daljnji psihosocijalni i emocionalni razvoj djece koja su naša zajednička budućnost. Mogući nedostaci ovog rada su neravnomjeran odaziv muškaraca i žena u rješavanju online anketnog

upitnika. Kao posljedica toga, nedostaju razmišljanja, stavovi i iskustva pripadnika muškog spola koji su također samohrani roditelji. Smatram da bi bilo poželjno nastaviti istraživati ovo područje te uključiti veći broj ispitanika u anketiranju kako bi rezultati bili relevantniji. Također, smatram da bi bilo korisno čuti i dječja mišljenja o situaciji u kojoj se pronašla njihova obitelj, te njihove poglede i prijedloge kako još možemo pomoći rastavljenim roditeljima i njima samima u novonastaloj situaciji.

Nakon ovog rada, stekla sam nove i drugačije poglede ne samo na samohrane roditelje i jednoroditeljske obitelji nego i na roditelje koji nisu ostali uz svoju djecu. Smatram da ih ne treba osuđivati, nego pronaći put i do njihovog stajališta na cjelokupnu situaciju u kojoj su im kao roditeljima ograničena viđanja vlastitog djeteta. No, u svakom slučaju pokušati pronaći najbolje rješenje za dijete koje se nalazi između roditelja, a kojemu je teško birati strane, a napose ukoliko je odraslo u toplini doma svojih roditelja.

Često se pitamo kako je moguće osjećati ljubav nakon što nam je netko učinio nešto loše, razorio obitelj, prouzrokovao patnju. No, moguće je kada na prvo mjesto stavimo dijete a ne vlastiti interes ili sukob. Moguće je kada lijepe misli nadvladaju ružne, a srdžbu zamijeni oprost. Katkada nekome želimo pomoći a ne znamo kako pristupiti. Pristupiti se može kada hrabrost nadjača strah, kada rečenice poput *Nije moje da se miješam*, prerastu u odluku: *Pomoći ću toj obitelji jer vidim i osjećam da im je potrebna pomoć*. Katkada se pitamo

»Kako ljubav izgleda? Ima ruke kako bi pomogla drugima. Ima noge kako bi brže otišla kod siromašnih i potrebitih. Ima oči da vidi jad i želju. Ima uši da čuje uzdahe i tuge ljudi. Tako ljubav izgleda.« (Aurelije Augustin)

Sadržaj grafikona

Grafikon 1. Spol ispitanika	21
Grafikon 2. Dob ispitanika.....	22
Grafikon 3. Država stanovanja ispitanika	22
Grafikon 4. Trenutni radni odnos.....	23
Grafikon 5. Spolni odnos prije braka	23
Grafikon 6. Status rođene djece	24
Grafikon 7. Razlog odvajanja jednog od roditelja	24
Grafikon 8. Nakon odluke o odvojenom životu dijete živi s:	25
Grafikon 9. Najveća utjeha nakon razdora obitelji	25
Grafikon 10. Diskriminacija u društvu nakon razvoda	26
Grafikon 11. Jesu li nužne promjene u radu Centra za socijalnu skrb?	26
Grafikon 12. Period prilagodbe djeteta/djece nakon razdvajanja jednog od roditelja	28
Grafikon 13. Psihičko stanje djeteta/djece nakon razvoda ili odluke o odvojenom životu, nakon određenog perioda prilagodbe (do godinu dana)	28
Grafikon 14. Žaljenje zbog prekida zajedničkog života	29
Grafikon 15. Mjesečni prihodi (valuta izražena u KUNAMA)	31
Grafikon 16. Primatelj ste socijalne pomoći	31
Grafikon 17. Budući planovi za ostvarenje novog ljubavnog odnosa	32

Sadržaj tablica

Tablica 1. Pozitivna i negativna iskustva u radu Centra za socijalnu skrb	27
Tablica 2. Prednosti i mane samohranog roditeljstva ili jednoroditeljske obitelji	29

Bibliografija

1. ARAČIĆ, Pero, BALOBAN, Josip, NIKODEM, Krunoslav, Važnost braka i obitelji u hrvatskom društvu od 1999. do 2017. godine, u: *Bogoslovska smotra*, 89 (2019) 2., Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=325601 , (14. 08. 2020.).
2. BALOBAN, Josip, Obitelj i suvremena kriza vrednota, u: *Bogoslovska smotra*, 71 (2001) 2-3., Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=45752 , (18. 08. 2020.).
3. BARTOLOMÉ, Juan José, Kršćanski Bog je obiteljski Bog. Obitelj, izbor utjelovljenoga Boga, u: *Kateheza*, 28 (2006) 1., Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=168268 , (12. 08. 2020.).
4. BILIĆ, Vesna, BULJAN FLANDER, Gordana, HRPKA, Hana, *Nasilje nad djecom i među djecom*, Zagreb, 2012.
5. BRAJŠA, Pavao, *Brak i obitelj iz drugog kuta*, Zagreb, 2009.
6. BULJAN FLANDER, Gordana, i suradnici, *Znanost i umjetnost odgoja, Praktični priručnik o suvremenom odgoju za roditelje i odgojitelje*, Sveta Nedjelja, 2018.
7. BULJAN FLANDER, Gordana, ROJE ĐAPIĆ, Mia, *Dijete u središtu sukoba*, Zagreb, 2020.
8. ČONDIĆ, Alojzije, Trauma rastave i razvoda braka i obitelji, u: *Crkva u svijetu*, 52 (2017) 2., Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=270912 , (21. 08. 2020.).
9. FRKIN, Josip, Pismo obiteljima Ivana Pavla II., u: *Obnovljeni život*, 49 (1994) 6., Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=5202 , (21. 08. 2020.).
10. Obiteljski zakon (NN 103/15, 98/19)
11. Papa FRANJO, *Amoris laetitia*, Zagreb, 2017.
12. RABOTEG-ŠARIĆ, Zora, PEĆNIK, Ninoslava, JOSIPOVIĆ, Vedrana, *Jednoroditeljske obitelji: osobni doživljaj i stavovi okoline*, Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži Zagreb, Zagreb, 2003.

13. REŠETAR, Branka, *Pravna zaštita prava na susrete i druženje*, Osijek, 2011.
14. SPOCK, Benjamin, PARKER, Steven, *Odgoj i njega djeteta*, Split, 2004.
15. SRAKIĆ, Marin, »Očevi, ne ogorčujte svoju djecu« (Ef 6,4), u: *Vjesnik Đakovačko-osječke nadbiskupije i Srijemske biskupije*, 12(2010).
16. SRAKIĆ, Marin, Obitelj: »posljednja gasna komora našega društva«?!, u: *Vjesnik Đakovačko-osječke nadbiskupije i Srijemske biskupije*, 1(2009).
17. SRETNA MAMA, Tko je samohrani roditelj, a tko živi u jednoroditeljskoj obitelji?, 30. studenoga 2016., Dostupno na: <https://www>
18. ŠOTA, Stanislav, Pastoralno djelovanje s rastavljenima i civilno vjenčanima prema pobudnici Amoris laetitia, u: *Diacovensia*, 25(2017)2., Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=271059, (21. 08. 2020.).
19. TAMARUT, Anton, Crkveno lice obitelji, u: *Bogoslovska smotra*, 84(2014.)4., Dostupno na: <https://hrcak> 2020.).
20. TSABARY, Shefali, *Svjesni roditelj*, Čakovec, 2014.
21. VUKASOVIĆ, Ante, *Obitelj-vrelo i nositeljica života*, Zagreb, 1994.
22. WALLERSTEIN, Judith, BLAKESLEE, Sandra, *A što s djecom? Odgoj djece prije, za vrijeme i nakon razvoda*, Zagreb, 2006.
23. WARSHAK, Richard, *Otrov razvoda, Zaštita odnosa između roditelja i djeteta od osvetoljubivog bivšeg partnera*, Zagreb, 2008.